

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

Τόμος 30ός

Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη
για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωσή της

Θεσσαλονίκη 2012-2013

Παρατηρήσεις σχετικά με την οικονομική διοίκηση του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης (11^{ος} αι.)

Στην παρούσα εργασία θα πραγματευτούμε ορισμένα ζητήματα που αφορούν στην οικονομική διοίκηση του σύνθετου θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης κατά τον 11^ο αι. Συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε τις διοικήσεις και τις ενορίες που απαντούν εντός του τριπλού θέματος, θα διερευνήσουμε το ζήτημα του συνδυασμού του αξιώματος του θεματικού κριτού με το λειτούργημα του αναγραφέως ή ενός ισοδύναμου και, τέλος, θα εντοπίσουμε και θα σχολιάσουμε τη δράση αξιωματούχων των κεντρικών υπηρεσιών στην οικονομική περιφέρεια του τριπλού θέματος.

Εισαγωγικά αναφέρουμε ορισμένες γενικές πληροφορίες για το θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης. Η συγκρότησή του εντοπίζεται χρονικά στη δεύτερη ή τρίτη δεκαετία του 11^{ου} αι.¹. Βέβαια, η τάση για δημιουργία σύνθετων διοικητικών περιφερειών εντοπίζεται ήδη από τον

1. *Actes de Vatopedi*, t. I, éd. J. Bompaire - J. Lefort - V. Kravari - C. Giros, [Archives de l'Athos XXI], Paris 2001, αρ. 6.10 (1033). – Βλ. Α. Gkoutzioukostas, Judges of the velum and judges of the hippodrome in Thessalonike (11th c.), *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 20 (2010) 670-84, σ. 67. – Για το 1023 ως αμφισβητούμενο *terminus ante quem* για τη σύσταση του τριπλού θέματος βλ. κατωτ. σημ. 116. – Βλ. και κατωτ. σημ. 7

Πρβ. όμως και *Actes d'Iviron*, t. I-IV, éd. J. Lefort - N. Oikonomidès - D. Papachryssanthou, et al. [Archives de l'Athos XIV, XVI, XVIII-XIX] Paris 1985-1995, τ. II, αρ. 34.7-8 (1062), όπου σε δικαστικό έγγραφο του κριτού Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικολάου Σερβλία μνημονεύεται ο «τηνικαῦτα τὰς κρίσεις τοῦ [καθ' ἡμᾶς] ἰθύναντος θέματος ... Μ(ι)χα(ή)λ τοῦ Σερβλίου» ως ένας από τους προηγούμενους δικαστές που είχε αποφανθεί για κτηματική διαφορά στην περιοχή των Εζεβών. Η θητεία του Μιχαήλ τοποθετείται πειστικά από τους εκδότες του εγγράφου (ό.π., σ. 93, 94) στο 1029 ή λίγο μετά. Διατηρούμε μια μικρή επιφύλαξη για τη σημασία που μπορεί να δοθεί στη φράση «τοῦ καθ' ἡμᾶς θέματος» (πρβ. κατωτ. σημ. 55, για την ίδια διατύπωση). Θεωρούμε ότι πιθανώς εννοείται το τριπλό θέμα, καθώς η προτεινόμενη χρονολογία (1029/1030) είναι πολύ κοντά στην ασφαλώς χρονολογημένη μαρτυρία του 1033. Αλλωστε, για τον συγκεκριμένο κριτή προτείνεται ταύτιση με ομώνυμο κριτή Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης (βλ. κατωτ. σημ. 115). – Βλ. και Α. Gkoutzioukostas, ό.π., σ. 70, που επίσης εντάσσει τον Μιχαήλ Σερβλία στους κριτές του τριπλού θέματος. – Πρβ. Μ. Jeffreys et al., *Prosopography of the Byzantine World* (2011), <http://pbw.kcl.ac.uk> (στο εξής: PBW), Michael (Serblias) 154, που τον αναφέρουν με επιφύλαξη ως θεματικό κριτή Στρυμόνος. Ωστόσο, τα Έζοβα ανήκαν στο θέμα Θεσσαλονίκης (βλ. κατωτ. σ. 157).

10^ο αι. Το 941-942 απαντά αναγραφείς Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης², το 974-975 απαντούν δύο εκπροσώπων Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης³, λίγο πριν από το 995 κριτής Στρυμόνος και Δρουγουβιτείας και αμέσως μετά Στρυμόνος, Δρουγουβιτείας και Θεσσαλονίκης⁴. Στις αρχές του 11^{ου} αι. μαρτυρείται επανένωση των θεμάτων Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης⁵, αλλά και των θεμάτων Στρυμόνος και Βολερού⁶. Όπως δηλώνει η εναλλα-

2. *Actes de Lavra*, t. I, éd. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos, et al., [Archives de l' Athos V] Paris 1970, αρ. 2 (941) και τη σφραγίδα σ. 92 (= N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, [Dumbarton Oaks Research Library and Collection] Washington, D.C. 1986, αρ. 63). – A. La. I. αρ. 3 (941). – *Actes du Prôtaton*, éd. Denise Papachryssanthou, [Archives de l' Athos VII] Paris 1975, αρ. 4 (942). – Πρβ. και A. Prôt. αρ. 6 (943). – *Actes de Xéropotamou*, éd. J. Bompaire [Archives de l' Athos III] Paris 1964, αρ. 1.3-4, 25-26 (956). – Πρβ. Σ. Κυριακίδης, Το Βολερόν, *ΕΕΦΣΠΘ* 3 (1934) 289-494 (= *Βυζαντινά Μελέται II*, Θεσσαλονίκη 1939, αρ. IV, σ. 27-232), σ. 481, 494, που ομιλεί για προσωποπαγή ένωση των οικονομικών περιφερειών των θεμάτων Θεσσαλονίκης και Στρυμόνος. – Για το θέμα Στρυμόνος βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Τα θέματα του Μακεδονικού χώρου. Το θέμα Στρυμόνος, στο *Διεθνές Συμπόσιο «Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.»*, Θεσσαλονίκη 29-31 Οκτωβρίου 1992, [ΕΜΣ - Μακεδονική βιβλιοθήκη 82] Θεσσαλονίκη 1995, σ. 307-319.

3. A. La. I. 6.1-2 (974?). – A. Iv. I. 2.1-8, 22, 40-41 (975). – Πρβ. A. Iv. II. 33.13-17 (1061). – Για το αξίωμα του εκπροσώπου βλ. Hélène Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, BCH 84 (1960) 1-109 (= *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance*, VR, London 1971, αρ. VIII), σ. 36 κ.ε. – N. Oikonomides, *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire*, Paris 1972, σ. 342.

4. A. Iv. I. 9.53, 55 (995) και τη σφραγίδα σ. 155. – A. Iv. I. 10.2, 62 (996) και σ. 157. – Βλ. και N. Oikonomides, *Dated Seals* (όπως σημ. 2) αρ. 72. – Για το θέμα Δρουγουβιτείας βλ. Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, Συμβολή στον εντοπισμό της σλαβικής εγκατάστασης των Δρουγουβιτών, στο *Φιλοτιμία. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα*, έκδ. Θ. Κορρές κ.ά., Θεσσαλονίκη 2011, σ. 105-133, ιδίως σ. 118-122, με σχετική βιβλιογραφία, στην οποία θα πρέπει να προστεθεί και η μελέτη της B. Krsmanović [*The Byzantine province in change (On the threshold between the 10th and the 11th century)*], Belgrade-Athens 2008, σ. 135, 202, 207]. Επισημαίνουμε ότι έπειτα από ωριμότερη σκέψη δεχόμαστε την άποψη του N. Οικονομίδα, πως τα θέματα Δρουγουβιτείας και Στρυμόνος ήταν όμορα, και όχι απλώς πλησιόχωρα. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι η διοικητική περιφέρεια του θέματος Δρουγουβιτείας εκτεινόταν πέρα από τον πυρήνα της ομώνυμης σλαβικής εγκατάστασης, την οποία στη μελέτη μας τοποθετήσαμε μεταξύ Αλιάκμονα και Αξιού και νοτιοανατολικά της λίμνης Λουδία. Συνεπώς, το διοικητικό μόρφωμα θα πρέπει να σχημάτιζε ένα τόξο από το κέντρο της πεδιάδας της Καμπανίας προς τα βορειοανατολικά ως το θέμα Στρυμόνος.

5. Ιωάννα Κολτσίδα-Μακρή, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα συλλογής Ορφανίδη-Νικολαΐδη Νομισματικού Μουσείου Αθηνών*, Αθήνα 1996, αρ. 43 (11^{ος} αι.). – PBW, Leon (Hagiopolyeukites/Hagiopolites?) 20324 (αλλά με προτεινόμενη χρονολόγηση στα μέσα του 11^{ου} αι.).

6. I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, v. 3, pt. 1, Sofia 2009, αρ. 1432 (10^{ος}-11^{ος} αι.). – Πρβ. PBW, Symeon 20153 (τέλη 10^{ου}-αρχές 11^{ου} αι.). – Για το θέμα Βολερού βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 295, 360-361, 427-429. – P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'histoire et d'archéologie*, [Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome 158] Paris 1945, σ. 157, 160. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Η Θράκη κατά τους 10^ο-12^ο αιώνες. Συμβολή στη μελέτη της πολιτικής, διοικητικής και εκκλησι-*

γή στη σύνδεση των *θεμάτων*, επρόκειτο για προσωρινές συνενώσεις διοικητικών περιφερειών. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι αποσκοπούσαν στην αναζήτηση μιας αποτελεσματικής λύσης για την αντιμετώπιση δημοσιονομικών, δικαιοδοτικών ίσως και αμυντικών δυσλειτουργιών που πιθανώς προκαλούσε η κατάτμηση των παλιών μεγαλύτερων *θεμάτων*. Έπειτα από ορισμένες πειραματικές μάλλον συνενώσεις καθιερώθηκε τελικά το ευρύ διοικητικό σχήμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης⁷. Η τριώνυμη περιφέρεια οριοθετούνταν στα δυτικά από τον Αξιό, στα βόρεια και βορειοανατολικά από τα ευρέα ορεινά συγκροτήματα της Μακεδονίας και της Θράκης (όρη Κερκίνης, Ορβήλου, Φαλακρού, οροσειρά Ροδόπης)⁸. Περιέκλειε συνεπώς την πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, τη Χαλκιδική, την κοιλάδα του Στρυμόνα και τις πεδιάδες Δράμας, Ξάνθης και Κομοτηνής – με άλλα λόγια, περιοχές εύφορες που συναποτελούσαν μια εύρωστη οικονομική περιφέρεια, με ήπια γεωμορφολογία που ευνοούσε την επικοινωνία και τη διασύνδεση των τριών διαμερισμάτων.

Όσον αφορά τη διάρκεια που είχε το τριώνυμο *θέμα*, θεωρούμε ότι οι συνεχείς και συχνές μνείες τόσο τον 11^ο όσο και τον 12^ο αι.⁹ δεν αφήνουν αμφιβολία για τον μόνιμο χαρακτήρα της σύνδεσης των τριών *θεμάτων*-διαμερισμάτων. Η σταδιακή αλλαγή στη φύση των *θεμάτων* από πολιτικο-στρατιωτικές σε δικαστικές-φορολογικές ενότητες κατά τον 11^ο αι. φαίνεται ότι ευνόησε τον σχηματισμό σταθερότερων συνενώσεων¹⁰, η δε

αστικής της εξέλιξης, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 200 κ.ε. – Πρβ. Ν. Oikonomidès, *Listes* (όπως σημ. 3) 357. – Β. Krsmanović, *Byz. province* (όπως σημ. 4) 134, 158-159, 202-203.

7. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι σώζεται σφραγίδα κριτού του τριώνυμου *θέματος*, η οποία είναι ακόμη ανέκδοτη: «Θεοφυλάκτω (;) σπαθαροκανιδάτω, κριτή Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης τῶ Ρωμαίω (;)». Προτείνεται χρονολόγηση γύρω στο 940-980, αλλά επισημαίνεται ότι ενδέχεται η σφραγίδα να είναι μεταγενέστερη (βλ. Auctions, 1991-1996, SBS 6, 1999, 115-159, σ. 150-151, αρ. 1171). Η επιφυλακτικότητα ως προς το ζήτημα της χρονολόγησης της σφραγίδας δεν μας επιτρέπει να υιοθετήσουμε μια πρωιμότερη χρονολογία για τη συγκρότηση του τριπλού *θέματος*. Θα μπορούσε πάντως να υποτεθεί ότι πριν από τη μόνιμη συνένωση των εν λόγω περιφερειών το 1029-1033 είχε προηγηθεί ένας πειραματικός συνδυασμός τους, όπως συνέβη με τις περιπτώσεις Στρυμόνος-Θεσσαλονίκης, Στρυμόνος-Δρουγουβιτείας, Στρυμόνος-Δρουγουβιτείας-Θεσσαλονίκης.

8. Βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 332-335, 358, 361. – Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη (όπως σημ. 6) 215-216.

9. Βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 313 κ.ε. – P. Lemerle, *Philippe* (όπως σημ. 6) 157 κ.ε. – Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη (όπως σημ. 6) 207 κ.ε., όπου και οι σχετικές πηγές.

10. Βλ. επίσης Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από το 10ο αι. κ.ε.?*, Θεσσαλονίκη 2007 (1985), σ. 86: «Τον 11^ο αι., ιδίως από το β' μισό, τα θέματα χάνουν τον παλιό τους χαρακτήρα και εμφανίζονται με νέες αρμοδιότητες. Συναφές προς αυτό είναι ότι παρατηρείται το φαινόμενο της συνένωσης δύο ή τριών *θεμάτων* σε μια ενιαία δικαστική και οικονομική ενότητα. Το φαινόμενο απαντά κυρίως στο βαλκανικό χώρο». – Β. Krsmanović, *Byz.*

μακρά διάρκεια ζωής του *θέματος* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης υποδηλώνει την αποτελεσματική λειτουργία της τριπλής διοικητικής ενότητας. Η σύνθετη περιφέρεια συνέχισε να υφίσταται ως τις αρχές του 13^{ου} αι.¹¹, οπότε η λατινική κατάκτηση ανέτρεψε άρδην το πολιτικό καθεστώς και το διοικητικό σύστημα. Μετά τη λήξη της φραγκοκρατίας η διοικητική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης περιορίστηκε και πάλι στα στενά της όρια, μεταξύ δηλαδή Αξιού και Στρυμόνα¹², σε αντίθεση με τις περιοχές Βολερού και Στρυμόνα, που συχνά συγκροτούσαν διοικητική ενότητα¹³, σε ένα διαφορετικό όμως πλαίσιο επαρχιακής διοικητικής οργάνωσης¹⁴.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί από τους μελετητές, παρότι το θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης συνιστούσε ένα ενιαίο διοικητικό μόρφωμα¹⁵ και μάλιστα με συνεχή παρουσία επί δύο αιώνες, τα διαμερίσματα που το συναποτελούσαν παρέμεναν διακριτά: διατηρούσαν τον χαρακτηρισμό *θέμα* και μνημονεύονταν χωριστά από τα άλλα δύο μέρη, όταν μια υπόθεση ενέπιπτε στην υποπεριφέρειά τους¹⁶. Σε αυτές τις περι-

province (όπως σημ. 4) 207. – Για τον μετασχηματισμό των *θεμάτων* σε δικαστικές-οικονομικές περιφέρειες βλ. Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 82-83, 86-88, 90. – Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *ό.π.*, σ. 75, 80 κ.ε.

11. G. Tafel - G. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, T. I, Wien 1856, σ. 264, 278 (1198). – *Actes de Chilandar*, t. I, éd. M. Živojinović - V. Kravari - C. Giros, [Archives de l' Athos XX] Paris 1998, αρ. 5.26-40 (1199). – Βλ. και Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 331 κ.ε. – P. Lemerle, *Phillipes* (όπως σημ. 6) 159, 168. – Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 89. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* (όπως σημ. 6) 215, 217.

12. Βλ. ενδεικτικά *Actes de Xénophon*, éd. Denise Papachryssanthou, [Archives de l' Athos XV] Paris 1986, αρ. 3.64-65 (1300)· 12.98-99 (1318)· 13.1-2, 187-188 (1320)· 21.1, 50-51 (1325). – Βλ. και Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 336 κ.ε.

13. Βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 337, 339, 341, 344, 345-346, 362. – Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 89 κ.ε., όπου και σχετικές πηγές.

14. Για την επαρχιακή διοικητική οργάνωση κατά την παλαιολόγια περίοδο βλ. L. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988. – Αναστασία Κοντογιαννοπούλου, *Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328). Διοίκηση - Οικονομία*, [ΚΒΕ/ΑΠΘ - ΒΚΜ 36] Θεσσαλονίκη 2004. – Για τη διοικητική οργάνωση της Θεσσαλονίκης, της άμεσης και ευρύτερης περιφέρειάς της κατά την πρώτη παλαιολόγια περίοδο (μέσα 13^{ου} αι.-μέσα 14^{ου} αι.) εκπονούμε ειδική μελέτη.

15. Βλ. ενδεικτικά τα παρακάτω παραδείγματα, όπου η ευρεία περιφέρεια αποκαλείται *θέμα* και όχι *θέματα*: Α. Iv. II. 34.7 (1062)· 35.12 (1062). – Α. Chil. 5.27-28 (1199): «[τους περι το θέμα Βολερού], Στρυμ(ό)ν(ος) (και) Θε(σσαλο)ν(ικης) αἰγιαλ(ούς)» και στ. 32, 33-34. – G. Tafel - G. Thomas, *Urkunden* 264: «*provincia Voleri, Strimonos et Thessalonicens*» και σ. 278. – Βλ. και P. Lemerle, *Phillipes* (όπως σημ. 6) 159, 168. – Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 83 σημ. 5.

16. Βλ. για παράδειγμα Α. La. I. 43.16 (1081)· F. Dölger - P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2. Teil, München 1995, αρ. 1071a. – P. Gautier (éd.), *Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos*, *REB* 42 (1984) 5-145, στ. 288, 299, 320, 351 (1083). – Βλ. και Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 324. – V. Laurent, *La Collection C. Orghidan*, [Bibliothèque

πτώσεις δεν θα πρέπει να γίνεται λόγος για προσωρινή απόσπαση ενός θέματος-διαμερίσματος ή για υπονόμηση της ενότητας του τριπλού διοικητικού σχήματος¹⁷, αλλά για διατήρηση των επιμέρους διαμερισμάτων ως διακριτών υποπεριφερειών στο πλαίσιο της σύνθετης θεματικής περιφέρειας¹⁸.

Ι. Όπως αναφέραμε προλογικά, ένα από τα ζητήματα που θα μας απασχολήσει είναι οι διοικήσεις, δηλαδή οι φορολογικές ενότητες, που σχηματιζόνταν εντός του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης. Η περιφέρεια μιας διοικήσεως μπορεί να ταυτιζόταν γεωγραφικά με την περιφέρεια ενός ολόκληρου θέματος ή και περισσότερων θεμάτων. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις μέσα σε ένα θέμα υφίσταντο περισσότερες από μία διοικήσεις¹⁹. Στο πλαίσιο μιας διοικήσεως οι απογραφές γαιών και ο υπολο-

byzantine - Documents de sigillographie byzantine] Paris 1952, σ. 127 (αφ. 235). – A. La. I. σ. 94. – H. Glykazi-Ahrweiler, Administration (όπως σημ. 3) 83 σημ. 5. – X. Κυριαζόπουλος, Θράκη (όπως σημ. 6) 204 κ.ε., 219, 220, 221. – B. Krsmanović, Byz. province (όπως σημ. 4) 207. – Πρβ. όμως και Actes de Docheiariou, éd. N. Oikonomidès, [Archives de l' Athos XIII] Paris 1984, αφ. 2.40 (1089): F. Dölger - P. Wirth, ό.π., αφ. 1152b: «+ ό κριτ(ής) (και) αναγρα(φένς) τοῦ Βολ(ε)ρ(οῦ) ό Ξιφιλίνο(ς) +». Πρόκειται για επικύρωση αντιγράφου δυο αυτοκρατορικών πιπτακίων από τον κριτή και αναγραφέα του τριπλού θέματος Νικήτα Ξιφιλίνο (γι' αυτόν βλ. κατωτ. πίν. Ι, αφ. 20). Τα αυτοκρατορικά διατάγματα αφορούσαν υπόθεση που ανήκε δημοσιονομικά στην περιφέρεια του θέματος Θεσσαλονίκης, ωστόσο ο αξιωματούχος υπογράφει μνημονεύοντας μόνο την περιφέρεια Βολερού. Είναι προφανές ότι δεν είναι ικανοποιητική η προαναφερθείσα ερμηνεία για όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες παρατηρούμε ελλιπή μνεία της υπό δικαιοδοσία περιφέρειας. Υπάρχει και η απλή εξήγηση, ότι ενίοτε οι Βυζαντινοί, ακόμη και οι αρμόδιοι αξιωματούχοι, δεν δίνουν έμφαση στην ακριβολογία και την πιστή απόδοση τεχνικών όρων και αξιωμάτων (βλ. και Α. Ιν. Ι. σ. 157, για την περίπτωση του κριτού Στρυμόνος, Δρουγουβιτείας και Θεσσαλονίκης Νικολάου).

17. Αντιθέτως βλ. P. Lemerle, *Philippes* (όπως σημ. 6) 164, 519 (addenda). – M. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 87-89 και σημ. 318, που μάλιστα επιχειρούν να αιτιολογήσουν αυτή την «αυτονομία» αναζητώντας σύνδεση με πολιτικές καταστάσεις της εποχής.

18. Αναφέρουμε δύο μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη. Το 1047 ο κριτής και αναγραφέας Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος αναφέρεται σε προκάτοχό του ως αναγραφέα «των αυτών θεμάτων» (Α. Ιν. Ι. 29.1-2). Την ίδια ακριβώς διατύπωση χρησιμοποιεί το 1095 και ο κριτής και αναγραφέας Ευθύμιος για έναν από τους προκατόχους του (*Actes d'Esphigmenou*, éd. J. Lefort, [Archives de l' Athos XVI] Paris 1973, αφ. 5.5). Από τη μία πλευρά, η ύπαρξη ενιαίων διοικητικών αρχών στα τρία διαμερίσματα δείχνει ότι το τριπλό θέμα αποτελούσε μια διοικητική ενότητα. Από την άλλη, η χρήση του όρου θέμα στον πληθυντικό υποδηλώνει τη διατήρηση των τριών διαμερισμάτων ως διακριτών υποπεριφερειών στο πλαίσιο της σύνθετης θεματικής περιφέρειας.

19. Βλ. F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*², [Byzantinisches Archiv 9] Leipzig-Berlin 1927, Darmstadt 1960, σ. 70. – P. Lemerle, *Philippes* (όπως σημ. 6) 162. – N. Svoronos, *Recherches sur le cadastre byzantine et la fiscalité aux XIe et XII siècles : le cadastre des Thèbes*, [École Française d' Athènes] Paris 1959 (= BCH 83, 1959, 1-166 = *Etudes sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'empire byzantine*, VR, London

γισμός των φορολογικών υποχρεώσεων διενεργούνταν σε διάφορες φάσεις από τους *επόπτες, εξισωτές, ορθωτές, αναγραφείς, απογραφείς του θέματος*, όπως λεπτομερώς περιγράφεται στο φοροτεχνικό εγχειρίδιο του Μαρκιανού κώδικα²⁰, οι δε εισπράξεις των φόρων γίνονταν από τους *διοικητές, πράκτορες, απαιτητές, ενεργούντες*²¹. Στο τριμερές θέμα μνημονεύονται οι εξής απλές και σύνθετες *διοικήσεις*: α) η *διοίκησις Θεσσαλονίκης*, β) η *διοίκησις Βολερού*, γ) η *διοίκησις Βολερού και Στρυμόνος*, γ) η *διοίκησις Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης* και δ) η *διοίκησις Θεσσαλονίκης και Σερρών*.

Πιο αναλυτικά, η *διοίκησις Θεσσαλονίκης* εντοπίζεται για πρώτη φορά στις πηγές το 1047, σε *πρακτικόν* που συνέταξε ο κριτής και *αναγραφεύς* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος για τη μονή Ιβήρων. Από τη συγκεκριμένη απογραφή προκύπτει ότι η *διοίκησις Θεσσαλονίκης* περιελάμβανε περιοχές που έφταναν ως τις δυτικές όχθες της λίμνης Αχινού (στον ποταμό Στρυμόνα)²². Ανάλογη πληροφορία αντλούμε και από *πρακτικόν* του 1095, το οποίο μνημονεύει απογραφικά δεδομένα του

1973, αρ. III), σ. 55-57, σ. 56 σημ. 1. – N. Oikonomidès, *Listes* (όπως σημ. 3) 313 σημ. 150. – A. La. I. σ. 222. – A. Iv. I. σ. 263.

20. Για τη διαδικασία βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 113 κ.ε. – Παραδείγματα απογραφικών πράξεων εντός του τριπλού *θέματος* βλ. A. Iv. I. αρ. 29 (1047) αρ. 30 (ά.χ.·β' μισό 11^{ου} αι.). – A. Esph. αρ. 5 (1095). – Για τα αξιώματα βλ. F. Dölger, *ό.π.*, σ. 79 κ.ε. – G. Ostrogorsky, *Die ländliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im X. Jahrhundert*, VSWG 19 (1927) 1-108, repr. Amsterdam 1969, σ. 81 κ.ε. – W. Brandes, *Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.-9. Jahrhundert*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte] Frankfurt 2002, σ. 198 κ.ε. – Για τον *αναγραφέα* βλ. και I. E. Καραγιαννόπουλος, *Λεξικό βυζαντινής ορολογίας: Οικονομικοί όροι*, [ΚΒΕ/ΑΠΘ] Θεσσαλονίκη 2000, σ. 105-106.

21. Βλ. *Actes de Saint Pantéléemon*, éd. P. Lemerle - G. Dagron - S. Ćirčović, [Archives de l' Athos XIII] Paris 1982, αρ. 3.1-4 (1044?). – A. Iv. I. 29.95-97 (1047). – A. La. I. 36.4-6, 13-14, 16-18 (1074)· F. Dölger - P. Wirth, *Reg. II*. αρ. 997b. – A. Esph. 5.32-33 (1095). – Βλ. και *Jus Graecoromanum*, έκδ. I. και Π. Ζέπου, τ. 1, Αθήναι 1931, Aalen 1962 (ανατύπωση από C. E. Zachariä von Lingenthal με προσθήκες), σ. 333-338. – Για τα αξιώματα βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 70 κ.ε. – W. Brandes, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 20) 205 κ.ε. – Για τον *απαιτητή* βλ. και I. Καραγιαννόπουλος, *Λεξικό* (όπως σημ. 20) 132-133. – Για τον αρμόδιο αξιωματούχο απαντά και ο γενικός χαρακτηρισμός *φορολόγος* (A. La. I. 46.27-31, έτ. 1084· F. Dölger - P. Wirth, *ό.π.*, αρ. 1118). – Οι φοροεισπράκτορες βοηθούνται στο έργο τους από τους *ταξεώτες*, αξιωματούχους με αστυνομικά και οικονομικά καθήκοντα, οι οποίοι είναι άμεσα υφιστάμενοι του κριτού. – Βλ. για παράδειγμα A. Doch. 1.12-20 (1037). – A. Iv. II. 35.17-19 (1062). – Για αυτή τη σημασία του όρου *ταξεώτης* βλ. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Ο μόνιμος στρατιωτικός πυρήνας των βυζαντινών θεμάτων, *Εγνατία* 2 (1990) 229-241, σ. 235-237, με επιπλέον πηγές. – Α. Γκουτζιουκώστας, *Η απανομή δικαιοσύνης στο Βυζάντιο (9^{ος}-12^{ος} αιώνες)*. Τα κοσμικά δικαιοδοτικά όργανα και δικαστήρια της πρωτεύουσας, [ΚΒΕ/ΑΠΘ - ΒΚΜ 37] Θεσσαλονίκη 2004, σ. 290-291 και σημ. 1303.

22. A. Iv. I. 29.4, 17 κ.ε. (1047).

1089-1090²³. Γνωρίζουμε πράγματι και από άλλες πηγές ότι το ανατολικό όριο του θέματος Θεσσαλονίκης ήταν ο ποταμός Στρυμόνας²⁴. Φαίνεται λοιπόν ότι η έκταση της διοικήσεως Θεσσαλονίκης ταυτιζόταν με την έκταση του ομώνυμου θέματος-διαμερίσματος. Στην προκειμένη περίπτωση η διαφορά ανάμεσα στους όρους έγκειται στο ότι ο μὲν πρώτος δηλώνει μια καθαρά οικονομική περιφέρεια, ενώ ο δεύτερος μια επαρχιακή διοικητική ενότητα με διττό χαρακτήρα, δηλαδή δικαστικό και οικονομικό.

Στο προαναφερθέν έγγραφο του 1047, εκτός από τη διοίκησιν Θεσσαλονίκης, γίνεται λόγος και για μια «νέα διοίκησιν Βολερού». Η περιφέρεια αυτή φαίνεται ότι έφτανε δυτικά ως τον ποταμό Στρυμόνα, καθώς το νησάκι των Καυκανάδων (στα ανοιχτά του κόλπου του Ορφανού, απέναντι και νοτιοδυτικά από το δέλτα του ποταμού) αναφέρεται ότι βρισκόταν στα όρια των διοικήσεων Θεσσαλονίκης και Βολερού²⁵. Την ίδια εποχή όμως απαντά και διοίκησις Βολερού και Στρυμόνος. Σε ισκώδικον, αντίγραφο αποσπάσματος από το κτηματολόγιο της κεντρικής οικονομικής υπηρεσίας²⁶, καταγράφεται περιουσία της μονής Ιβήρων στη σύνθετη διοίκησιν Βολερού και Στρυμόνος, και συγκεκριμένα στο νότιο τμήμα του θέματος Στρυμόνος. Το ισκώδικον συντάχθηκε στο β' μισό του 11^{ου} αι., ωστόσο με βάση τα περιουσιακά στοιχεία που αναγράφονται υπολογίζεται ότι απεικονίζει την κατάσταση του κτηματολογίου λίγο πριν από τα μέσα του 11^{ου} αι.²⁷. Συνεπώς η προαναφερθείσα νέα διοίκησις Βολερού (μνεία στο πρακτικόν του 1047) θα πρέπει να ταυτιστεί με τη διοίκησιν Βολερού και Στρυμόνος (μνεία στο ισκώδικον). Η σύνδεση των δύο οικονομικών περιφερειών έγινε πιθανότατα λίγο πριν από τα μέσα του 11^{ου} αι. – εξ ου και ο χαρακτηρισμός της διοικήσεως Βολερού <και Στρυμόνος> ως νεοσύστατης στο πρώτο έγγραφο. Για την προτέρα κατάσταση θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεικτική – με αρκετή βέβαια επιφύλαξη – η σφραγίδα ενός μεγάλου κουράτωρος Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, που χρονολογείται στο β' τέ-

23. A. Esph. 5.14 κ.ε. (1095).

24. Βλ. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια της Μακεδονίας. Συμβολή εις την διοικητικήν ιστορίαν και γεωγραφίαν της Μακεδονίας κατά τους μετά την φραγκοκρατίαν χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 2, 21-22, 42-43, 53.

25. A. Iv. I. 29.77: «Ν[η]σος ή λεγομ[ένη] Καυ[κ]ανάδ(ε)ς τὸ ἐλθ(όν) ἀπὸ τ(ῆ)ς νέα(ς) διοί(σεως) Βολερού».

26. Για τον όρο βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 108-109. – N. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 58 κ.ε. – P. Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway 1979, σ. 193. – N. Oikonomidès, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, [EIE/IBE - Monographies 2] Athènes 1996, σ. 63-64.

27. A. Iv. I. 30.1-2 (ά.χ.: β' μισό 11^{ου} αι.): «+ Μετ'ἐγράφη + ||² + Ἐν τ(ῆ) διοικ(ῆ)σιν Βολερού (καί) Στρυμό(νος), κάστρο(ν) Χρυσωπ(ό)λλ(εως), ἀρχ(ον)τ(ια) τοῦ Λοι(κο)σχείμ(α)τ(ο)ς ...». – Για τη χρονολόγηση των πληροφοριών που περιλαμβάνει το ισκώδικον βλ. A. Iv. I. σ. 264-266, 267: «la date des dernières inscriptions copiées sur le registre, vers 1042-1044 ou peu après».

ταρτο του 11^{ου} αι.²⁸. Το γεγονός ότι οι βασιλικές κτήσεις στον γεωγραφικό χώρο των θεμάτων Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης αποτελούσαν μια οικονομική ενότητα ίσως να υποδηλώνει ότι την εποχή εκείνη τα δύο θέματα επίσης συγκροτούσαν μια σύνθετη φορολογική περιφέρεια (διοικήσεις).

Το 1074 ο Μιχαήλ Ζ' Δούκας με χρυσόβουλλον του απάλλαξε τη μονή Βράτζεβας από την υποχρέωση να καταβάλλει στον επίσκοπο Κασσανδρείας το κανονικόν και στον διοικητή (φοροεισπράκτορα) Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης το προσόδιον, μια φορολογική επιβάρυνση που επιβαλλόταν μάλλον προς όφελος των φοροεισπρακτόρων²⁹. Δεδομένου ότι η μονή βρισκόταν στη χερσόνησο της Κασσάνδρας, η αναφορά μόνο στον διοικητή Θεσσαλονίκης θα ήταν αρκετή, αν εξακολουθούσε να υφίσταται η ξεχωριστή διοικήσις Θεσσαλονίκης. Το ότι το έγγραφο αναφέρεται σε διοικητή Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης μπορεί να υποδηλώνει ότι η διοικήσις Θεσσαλονίκης και η διοικήσις Βολερού και Στρυμόνος είχαν ενωθεί ως το 1074. Ενδέχεται όμως η φράση να οφείλεται στην επιθυμία του συντάκτη να χρησιμοποιήσει μια γενική διατύπωση, που θα μπορούσε να καλύψει όλους τους πιθανούς συνδυασμούς διοικήσεων εντός του τριωνύμου θέματος³⁰.

Όποια σύνθεση και αν είχαν οι διοικήσεις ή η διοικήσις στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης το 1074, γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι στα τέλη της ίδιας δεκαετίας υφίστατο ένας νέος συνδυασμός φορολογικών περιφερειών. Αυτό δηλώνεται ξεκάθαρα στον τίτλο του Ιωάννη Καταφλώρον, βέστου, βασιλικού νοταρίου του σεκρέτου των οικιακών, στρατηγού και αναγραφέως Σμολένων «σὺν τῇ νέ(α) διοική(σει) Θεσσαλον(ίκης) (καί) Σερρών»³¹. Παρότι όμως η διοικήσις Θεσσαλονίκης

28. Alexandra-Kyriaki Wassiliou - Werner Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, T. 2, [ÖAW - Phil.-Hist. Klasse Denkschr. 324] Wien 2004, αρ. 169 (β' τέταρτο 11^{ου} αι.). – Βλ. PBW, Anonymus 20284. – Για τους μεγάλους κουράτωρες, διοικητές των βασιλικών οίκων στις επαρχίες τον 11^ο αι., βλ. M. Kaplan, *Maisons imperiales et fondations pieuses : reorganisation de la fortune impériale et assistance publique de la fin du VIIIe siècle à la fin du Xe siècle*, *Byzantion* 61 (1991) 340-364, σ. 361. – Του ιδίου, *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol*, [Byzantina Sorbonensia 10] Paris 1992, σ. 316-317 και σημ. 265.

29. A. La. I. αρ. 36, ιδίως στ. 5, 13-14, 16 (1074) και σ. 209-210· F. Dölger - P. Wirth, *Reg. II* αρ. 997b.

30. Πρβ. και A. Pantél. 3.1-7 (1044?): «*Ἰωάννης ἀσηκρήτ(ις) βασιλικός νοτ(ά)ρι(ος) (καί) ἀναγρα(φένς) Βολερού Στρυ(μόνος) (καί) Θεσσαλονί(κης) ὁ τοῦ ἀπὸ εἰδ(ικῶν), ἐπεὶ πρόστάξι βασιλικῇ ἀπεστάλην δημοσιεῦσαι πάντα τὰ κάστρα καὶ χωρία τὰ μὴ τελόντ(α) δημόσιον πρὸς τὸν διοικητ(ήν), καταλαβόντων ἡμῶν ὑπὸ τὴν νίσον Παλίνης ἤτ(οι) Κασανδρία(ς) ὑπο τ(ὸ) προ(ά)στειον τὸν ἅγιον Δημήτ(ριον) τοῦ Φουσκοῦλλ(ου) περιόρισα τὸ τοιοῦτ(ο) (καί) ἐδημοσίευσα καὶ ἐτύπωσα τελεῖν οὕτως · ...».*

31. A. La. I. 39.1, 9 (1079). – O P. Lemerle [*Philippes* (ὅπως σημ. 6) 162. – Βλ. και A. La. I.

συνδεόταν πλέον με τη διοίκησιν Σερρών, παρατηρούμε ότι εξακολουθεί να μνημονεύεται ξεχωριστά στο απογραφικό πρακτικόν που συντάξε ο Καταφλώρον: «*Ἐν τ[ῇ] θεί[α] δ(ιοι)κή(σει) Θεσσαλον(ίκης) ἐνορία Ἐρισσοῦ ...*»³². Συνεπώς, η νέα, όπως αποκαλείται, διοικήσις Θεσσαλονίκης και Σερρών περιελάμβανε δύο δημοσιονομικές υποπεριφέρειες, που συνέχιζαν να διατηρούν την αυτοτέλειά τους και την ονομασία διοικήσις³³. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η σύνδεση των επιμέρους διοικήσεων είχε προσωρινό και στην προκειμένη περίπτωση ίσως και προσωποπαγή χαρακτήρα. Πράγματι, λίγο αργότερα η οικονομική διοικητική οργάνωση της περιοχής φαίνεται ότι επανήλθε στην κατάσταση των μέσων του 11^{ου} αι. Η μεν διοικήσις Θεσσαλονίκης απαντά μεμονωμένα το 1084, το 1088/1089 και το 1095³⁴, οι δε διοικήσεις Βολερού και Στρυμόνος μνημονεύονται και πάλι ενωμένες σε *ισοκώδικον* που απεικονίζει την κατάσταση στα τέλη του 11^{ου} αι. - αρχές του 12^{ου} αι.³⁵.

Εντός των διοικήσεων εντοπίζουμε αρκετές *ενορίες*, φορολογικές υποπεριφέρειες στις οποίες υπάγονται μικρά κάστρα, *χωρία*, *προάστεια* και *μετόχια*. Πιο συγκεκριμένα, στη διοίκησιν Θεσσαλονίκης μνημονεύονται οι *ενορίες* Βρύων στη νοτιοδυτική Χαλκιδική, Ιερισσοῦ (ή Ρεβενικείας και Ιερισσοῦ) στη νοτιοανατολική γωνία της Χαλκιδικής και Εζεβών στα δυτικά του Στρυμόνα (νοτιοδυτικά της λίμνης Αχινού), με έδρα τα ομώνυ-

σ. 222] τοποθετεί χρονικά αυτή τη διοικητική αλλαγή μεταξύ του 1074 και 1079 λαμβάνοντας υπόψη το προαναφερθέν *χρυσόβουλλον* του Μιχαήλ Ζ' Δούκα. Βλ. όμως ανωτ. σ. 156 και το σχόλιό μας, ότι η μνεία διοικητοῦ Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης στο *χρυσόβουλλον* του 1074 ίσως να μην αποτελεί τεκμήριο ύπαρξης τριπλής διοικήσεως τη δεδομένη στιγμή. Ο Μιχαήλ Δούκας ενδέχεται να χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη διατύπωση, για να δηλώσει τον αρμόδιο υπάλληλο για την είσπραξη του φόρου στο πλαίσιο γενικά του τριωνύμου *θέματος*, ανεξαρτήτως αν εντός αυτού υφίσταντο κατά καιρούς μια τριπλή διοικήσις ή πολλές διοικήσεις, μονές ή διπλές.

32. A. La. I. 39.5 (1079). – Για τις *ενορίες* βλ. κατωτέρω.

33. Ειδάλλως, θα πρέπει να θεωρήσει κανείς ότι ο αξιωματούχος εκ παραδρομής χρησιμοποιεί την ορολογία των παλαιότερων *αναγραφέων*, τα πρακτικά των οποίων έχει ήδη συμβουλευτεί, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί (βλ. A. La. I. 39.1-4), και ότι μνημονεύοντας τη διοίκησιν Θεσσαλονίκης εννοεί συνεκδοχικά τη νεοσύστατη διπλή διοίκηση Θεσσαλονίκης και Σερρών. – Προβ. όμως και A. Iv. II. 48.1-2 (1098-1103): «*Ἐν τ(ῇ) διοι(κ)ῆσει Βολερ(οῦ) (καί) Στρυμόν(ος), θέ(μα)τ(ι) Στρυμόνο(ς), ἐνορ(ία) Ζαβαλτ(ίας)*». Η διατύπωση του χωρίου επιβεβαιώνει την άποψη ότι εντός των σύνθετων διοικήσεων τα οικονομικά διαμερίσματα διατηρούσαν τη διακριτή υπόστασή τους. Στο συγκεκριμένο χωρίο, που προέρχεται από επίσημο φοροτεχνικό κείμενο, ο όρος *θέμα* έχει σαφώς οικονομικό περιεχόμενο και χρησιμοποιείται εναλλακτικά αντὶ του ὅρου διοικήσις, προφανώς για να αποφευχθεί η επανάληψη.

34. A. La. I. 46.28 (1084)· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1118. – A. Esp. 5.4-14 (σε μνεία απογραφής του 1088/9) και στ. 17-19 (1095).

35. A. Iv. II. 48.1-2 (1098-1103). – Για τη χρονολόγηση του *ισοκώδικου* καθώς και των πληροφοριών που περιλαμβάνει βλ. A. Iv. II. σ. 184.

μα κάστρα. Στη διοίκησιν Στρυμόνος εντοπίζουμε την *ενορία* Ζαβαλτίας στα νοτιοανατολικά των Σερρών (στους πρόποδες του Παγγαίου) και την *ενορία* Λυκοσχίσματος στα ανατολικά του δέλτα Στρυμόνος, με έδρα τη Χρυσούπολη³⁶. *Ενορίες* ενδεχομένως αποτελούσαν και η *αρχοντία* Στεφανιανών του *θέματος* Θεσσαλονίκης στην περιοχή της λίμνης Βόλβης³⁷ καθώς και τα *βάνδα* Περιθεωρίου και Μοσσυπόλεως του *θέματος* Βολερού³⁸. Αυτές τις διοικητικές υποδιαίρεσεις *θέματος* αναφέρει ο *μέγας δομέστικος της Δύσεως* Γρηγόριος Πακουριανός στο κτητορικό Τυπικό του, για να προσδιορίσει γεωγραφικά τα κτήματα με τα οποία προίκιζε τη μονή του στον Πετριτζό (σημ. Βαčκονο Βουλγαρίας). Δεν αποκλείεται να αντιστοιχούσαν σε ομώνυμες και γεωγραφικά ταυτόσημες φορολογικές υποπεριφέρειες και η χρήση των όρων *αρχοντία* ή *βάνδον* να έγινε καταχρηστικά αντί του όρου *ενορία*³⁹. Ακόμη, σε έγγραφο *παραδόσεως* του πρώ-

36. Βλ. Α. Esph. 5.7-9 (1095) και Α. Doch. 3.8, 26, 37 (1112): *ενορία* Βούων. – Α. Prôt. 1.15 (883): 2.7-8, 50 (908): 3.10 (934): 5.1, 24-25 (942-943): 6.4 (943). – Α. Iv. I. 29.4-16, 70-76, 89-94 (1047). – Α. Iv. II. 50.68 (1101): *ενορία* Ιερισοού. – Α. Iv. I. 29.17-24 (1047) και Α. Esph. 5.18, 19 (1095): *ενορία* Εζεβών. – Α. Iv. II. 48.1-2 (1098-1103): *ενορία* Ζαβαλτίας. – Α. Iv. I. 30.1-2 (ά.χ. β' μισό 11^{ου} αι.): *ενορία* Λυκοσχίσματος. – Για τις *ενορίες* γενικά βλ. Ν. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 55-57. – Για τις έδρες αυτών των περιοχών και τη διοικητική τους οργάνωση βλ. συνοπτικά J. Lefort, *Villages de Macédoine. Notes historiques et topographiques sur la Macédoine orientale au Moyen Age. 1. La Chalcidique occidentale*, [ACHCByz - Monographies 1] Paris 1982, σ. 50-52. – J. Lefort e.a, *Paysages de Macédoine*, [ACHCByz - Monographies 3] Paris 1986, σ. 147, 157-158. – Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια* (όπως σημ. 24) 15 κ.ε., 37 κ.ε., 53 κ.ε., 83.

37. Τυπ. Πακουριανού (όπως σημ. 16) στ. 319-321. – Για την *αρχοντία* ως διοικητική υποδιαίρεση *θέματος* βλ. G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michel I. und Theodoros Dukas (Teil II)*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983) 37-112, σ. 94, 110. – Για τα Στεφανιανά βλ. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια* (όπως σημ. 24) 27 κ.ε. – J. Lefort, *Paysages* (όπως σημ. 36) 246.

38. Τυπ. Πακουριανού στ. 287-290, 299-301. – Για το Περιθεώριο και τη Μοσσυπόλη βλ. συνοπτικά P. Soustal, *Thrakien*, [TIB 6 - ÖAW, Denkschriften, Bd. 221] Wien 1991, σ. 212-213, 369-370, 394-395.

39. Η υπόθεση ότι η *αρχοντία* Στεφανιανών αποτελούσε *ενορία* της *διοικήσεως* Θεσσαλονίκης φαίνεται βάσιμη, αν αναλογιστεί κανείς: α) ότι τα Στεφανιανά ως φορολογική υποπεριφέρεια απαντούν και κατά την παλαιολόγεια περίοδο, οπότε αποτελούν ξεχωριστό *κατεπανίκιον*, και β) ότι ανάλογη έλλειψη ακριβολογίας ως προς τη χρήση των όρων εντοπίζουμε ακόμη και σε αρμόδιους οικονομικούς αξιωματούχους. Έτσι, σε *ισοκώδικον* του β' μισού του 11^{ου} αι. η περιοχή Λυκοσχίσματος αρχικά αποκαλείται *αρχοντία*, ενώ στον αμέσως επόμενο στίχο *ενορία* (βλ. Α. Iv. I. 30.1-2, ά.χ., β' μισό 11^{ου} αι.).

Όσον αφορά την υπόθεση ότι η μνεία των *βάνδων* Μοσσυπόλεως και Περιθεωρίου υποδηλώνει ομώνυμες και γεωγραφικά ταυτόσημες φορολογικές υποενοότητες (*ενορίες*), πρβ. Τυπ. Πακουριανού στ. 350-352. Στο συγκεκριμένο σημείο ο Πακουριανός επίσης χρησιμοποιεί τον όρο *βάνδον*, για να προσδιορίσει γεωγραφικά ορισμένες κτήσεις της μονής στην περιοχή της Ζαβαλτίας, για την οποία είμαστε βέβαιοι ότι συνιστούσε *ενορία* (βλ. ανωτ. σ. 157). – Για το *βάνδον* ως διοικητική υποδιαίρεση *θέματος* βλ. Σ. Κυριακίδης, *Παρατηρήσεις επί της εξέλιξης της θεματικής διαίρεσεως των Βυζαντινών και των ονομάτων των θεματικών*

του του Αγίου Όρους Παύλου προς τον ηγούμενο της μονής Ξενοφώντος Συμεών, με το οποίο αποκαθίστατο ο δεύτερος στο αξίωμα του ηγούμενου και παράλληλα καταγραφόταν η περιουσία της μονής (1089), γίνεται αναφορά σε ένα μετόχιον το οποίο βρισκόταν στο θέμα Καλαμαριάς. Οπωσδήποτε η λέξη θέμα δεν θα πρέπει να εκληφθεί κυριολεκτικά, αλλά θα πρέπει μάλλον να εννοηθεί μια οικονομική υποπεριφέρεια στη δυτική Χαλκιδική, πιθανώς *ενορία*⁴⁰. Οι *ενορίες* ως δημοσιονομικές υποδιαίρεσεις αντικαταστάθηκαν στα τέλη του 12^{ου} αι. - αρχές του 13^{ου} αι. από τα *κατεπανίκια*. Ωστόσο δεν φαίνεται να πρόκειται για απλή μετονομασία, καθώς οι περιφέρειες ορισμένων τουλάχιστον *κατεπανικίων* δεν ταυτίζονταν γεωγραφικά με τις περιφέρειες των προγενέστερων *ενοριών*⁴¹.

Η διαίρεση της ευρείας διοικητικής περιφέρειας Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης σε *διοικήσεις* και αντίστοιχα των *διοικήσεων* σε *ενορίες* φανερώνει ένα καλά οργανωμένο σύστημα οικονομικής διοικητικής οργάνωσης, που εξυπηρετούσε αποτελεσματικά τις δημοσιονομικές λειτουργίες του κράτους. Θα πρέπει τέλος να επισημάνουμε ότι η ύπαρξη των *διοικήσεων* και η εναλλασσόμενη διασύνδεσή τους φαίνεται ότι έπαιξαν καταλυτικό ρόλο, ώστε το κάθε θέμα-διαμέρισμα να μη χάσει την αυτοτέλειά του, αλλά να παραμείνει ως διακριτή γεωγραφική και διοικητική περιφέρεια. Έτσι ίσως εξηγείται πώς στο πλαίσιο ενός τριπλού διοικητικού σχήματος διάρκειας δύο περίπου αιώνων η συνένωση των *θεμάτων-διαμερισμάτων* δεν οδήγησε τελικά στη συγχώνευσή τους⁴².

II. Περνώντας στο δεύτερο ζήτημα που θα μας απασχολήσει, δηλαδή τον συνδυασμό του οικονομικού και του δικαστικού αξιώματος στο ίδιο πρόσωπο, θα πρέπει κατ' αρχάς να επισημανθεί ότι ούτως ή άλλως η επίβλεψη των δημοσιονομικών λειτουργιών του θέματος ενέπιπτε στις αρμο-

αρχόντων, στο *Βυζαντινὰ Μελέται II* (όπως σημ. 2) 536-557, σ. 538. – Βλ. και Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια* (όπως σημ. 24) 17, για τη μετέπειτα περίοδο.

40. Α. Χέν. 2.151 (1089). – Πρβ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 478, που επισημαίνει ότι η λέξη θέμα δεν χρησιμοποιείται κατά κυριολεξία. – Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια* (όπως σημ. 24) 8 σημ. 1, που θεωρεί ότι ο όρος θέμα χρησιμοποιήθηκε εκ παραδρομής.

41. Το *προάστειον* της Πορταρέας (σημ. Πορταριά Χαλκιδικής), για παράδειγμα, ανήκε στην *ενορία* Βρύων στα τέλη του 11^{ου} αι. (Α. Esph. 5.7-9, έτ. 1095). Αργότερα, δεν απαντά *κατεπανίκιον* Βρύων, ενώ η Πορταρέα εμφανίζεται να ανήκει στο *κατεπανίκιον* Καλαμαριάς (Α. Esph. 14.134-135, έτ. 1318). – Κατά την άποψη των Σ. Κυριακίδη (ό.π., σ. 549. – Του ιδίου, Το *βάνδον* της Ζαβάλλτας και η Ποπολία, στο *Βυζαντινὰ Μελέται II* (όπως σημ. 2), 525-535, σ. 526-527) και Γ. Θεοχαρίδη [*Κατεπανίκια* (όπως σημ. 24) 17], η οργάνωση των *κατεπανικίων* βασίστηκε στην προγενέστερη διοικητική διαίρεση του θέματος σε *βάνδα*. Το ζήτημα ωστόσο χρήζει ειδικής διερεύνησης, καθώς θα πρέπει να μελετηθεί η σχέση των παλαιότερων *ενοριών* με τα *κατεπανίκια*.

42. Βλ. και ανωτ. σ. 152-153.

διότητες του *κριτού*, ο οποίος τον 11^ο αι. ήταν επικεφαλής της πολιτικής διοίκησης⁴³. Οι αρμόδιοι φορολογικοί υπάλληλοι, *αναγραφείς* και *πράκτορες*, ήταν υπό την εποπτεία του – παρότι άμεσα υπάγονταν στην κεντρική οικονομική υπηρεσία, το *λογοθέσιον του γενικού*⁴⁴. Παράλληλα λοιπόν με την άσκηση της δικαστικής εξουσίας ο *κριτής* είχε και οικονομική διοικητική δικαιοδοσία⁴⁵.

Ωστόσο, την εποχή που εξετάζουμε είναι συχνό το φαινόμενο οι *θεματικοί κριτές* να φέρουν και το αξίωμα του *αναγραφέως* ή ένα ισοδύναμο⁴⁶. Ο συνδυασμός των δύο αξιωμάτων δίνει έμφαση στον νέο χαρακτήρα των *θεμάτων* ως οικονομικών-δικαστικών περιφερειών. Στο *θέμα Βολερού*, *Στρυμόνος* και *Θεσσαλονίκης*, συγκεκριμένα, εντοπίζουμε τους εξής *κριτές* που ήταν ταυτοχρόνως και *αναγραφείς*: α) τον *ασηκρήτις*, *κριτή* και *αναγραφέα* Ιωάννη (αρχές της δεκαετίας του 1040), β) τον *πρωτοσπαθάριο*, *κριτή* και *αναγραφέα* Ανδρόνικο (1047), γ) τον *δυσύπατο*, *κριτή* και *αναγραφέα* Λέοντα (1064/5), δ) τον *μάγιστρο*, *κριτή* και *αναγραφέα* Νικήτα Ξιφιλίνο (1088-1089) και ε) τον *πρωτοκουροπαλάτη*, *κριτή* και *αναγραφέα* Ευθύμιο (1095). Ο τελευταίος ενδέχεται να είχε υπηρετήσει στο *θέμα* και στο παρελθόν φέροντας τον τίτλο του *κουροπαλάτου* και τα ίδια αξιώματα⁴⁷. Ο συνδυασμός των δύο αξιωμάτων στο πρόσωπο του *κρι-*

43. Για τον *κριτή* ως επικεφαλής της πολιτικής διοίκησης του *θέματος* ήδη από το β' μισό ή τα τέλη του 10^{ου} αι. βλ. Σ. Κυριακίδης, *Βολερόν* (όπως σημ. 2) 362. – Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 68-70, 90. – Ν. Oikonomidès, *Listes* (όπως σημ. 3) 323. – Του ιδίου, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantine au XI siècle (1025-1118)*, *TM* 6 (1976) 125-152, σ. 148. – Vassiliki Vlyssidou, *Quelques remarques sur l'apparition des juges (première moitié du Xe siècle)*, στο *H Βυζαντινή Μικρά Ασία (6^{ος}-12^{ος} αι.)*, [ΕΙΕ/ΙΒΕ - Διεθνής Συμπόσια 6] Αθήνα 1998, σ. 59-66. – Πρβ. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 73-75, που τοποθετεί την αλλαγή ως προς τις αρμοδιότητες του *κριτού* στον 11^ο αι.

44. Για το *λογοθέσιον του γενικού* βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 19-21, 47. – R. Guiland, *Les Logothètes : Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin*, *REB* 29 (1971) 5-115 (και αυτοτελώς έκδ. Institut français d'Etudes byzantines, Paris 1971), σ. 11 κ.ε. – W. Brandes, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 20) 180 κ.ε.

45. Για την οικονομική-διοικητική αρμοδιότητα του *κριτού* βλ. Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 71. – Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 205, 289-291, όπου και σχετικές μαρτυρίες, στις οποίες θα προσθέσουμε και τις ακόλουθες: L. Burgmann - D. Simon, *Ein unbekanntes Rechtsbuch*, *FM* 1 (1976) 73-101, αρ. 1.37, 1.40, 1.58. – Βλ. επίσης Β. Κρσμανονίτς, *Byz. province* (όπως σημ. 4) 206-207. – Πρβ. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 74-75 και σημ. 233.

46. Ν. Oikonomidès, *Evolution* (όπως σημ. 43) 148. – Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 293 σημ. 1311. – Πρβ. P. Lemerle, *Philippe* (όπως σημ. 6) 157: «Quant à l'administration judiciaire et financière, elle est confiée dans les trois districts au même personnage, nommé *κριτής* ou *αναγραφεύς* Βολερού Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης». Στην πραγματικότητα επικεφαλής του *θέματος* (οικονομικής-δικαστικής ενότητας) είναι ο *κριτής*, στον οποίο αρκετά συχνά ανατίθενται και οι αρμοδιότητες του *αναγραφέως*.

47. Βλ. κατωτ. πίν. Ι, αρ. 7, 9, 17, 21, 22.

του δείχνει ότι οι *αναγραφείς* ή *πράκτορες* – οι όροι ταυτίζονται από τον 11^ο αι. και εφεξής⁴⁸ – δεν θεωρούνταν κατώτεροι αξιωματούχοι του θέματος⁴⁹. Ίσως έτσι εξηγείται γιατί σε *πρακτικόν παραδόσεως* του 1062 ο παλαιότερος *κριτής* και *αναγραφεύς* Ανδρόνικος (1047) αναφέρεται απλώς ως *εξισωτής*, χωρίς να θεωρείται σοβαρή παράλειψη η μη μνεία του δικαστικού αξιώματος που επίσης έφερε, πολύ δε λιγότερο εφόσον η αναφορά στο πρόσωπό του γίνεται σε σχέση με φοροτεχνικό έγγραφο που ο ίδιος είχε συντάξει. Το ίδιο συμβαίνει σε τρία ακόμη έγγραφα που τον μνημονεύουν μόνο ως οικονομικό υπάλληλο (*αναγραφέα* ή *πράκτορα*), ενώ σε άλλα τρία έγγραφα γίνεται αναφορά σε φοροτεχνική του δραστηριότητα και σύνταξη σχετικού εγγράφου, χωρίς να διευκρινίζεται η ιδιότητά του⁵⁰. Παρομοίως, σε απογραφικό *πρακτικόν* του 1095 ο *κριτής* και *αναγραφεύς* Νικήτας Ξιφιλίνος (1088-1089) μνημονεύεται μόνο με την οικονομική του ιδιότητα⁵¹.

Βέβαια παρατηρούμε ότι συχνότερα συμβαίνει το αντίστροφο, δηλαδή να παραλείπεται η μνεία του οικονομικού αξιώματος τόσο από τον ίδιο τον αξιωματούχο, όσο και από εκείνους που αναφέρονται ή απευθύνονται σε αυτόν, ακόμη και σε σχέση με υποθέσεις αποκλειστικά δημοσιονομικού και οικονομικού χαρακτήρα. Έτσι, το 1047 ο *κριτής* και *αναγραφεύς* Ανδρόνικος συντάσσει απογραφικό *πρακτικόν* για τη μονή Ιβήρων, στην υπογραφή του όμως αναφέρει μόνο το αξίωμα του *κριτού*⁵². Επίσης, σε

48. Βλ. A. Doch. 2.8-9 (1089): F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1152b. – A. La. I. 50.36-37 (1089): F. Dölger - P. Wirth, *ό.π.*, αρ. 1153m. – A. La. I. 52.16-18, 27-28 (1094): Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1174b. – A. Esph. 5.2-6, 13 (1095) και αλλού, όπου οι όροι *αναγραφείς* και *πράκτωρ* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για το ίδιο πρόσωπο. Προφανώς η ταύτιση των όρων προέκυψε από το γεγονός ότι συχνά οι απογραφείς και οι εισπράξεις των φορολογικών υποχρεώσεων γίνονταν από το ίδιο πρόσωπο – Πρβ. G. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* (όπως σημ. 20) 85, για τη μαρτυρία των επιστολών του Θεοφύλακτου Αχρίδος στα τέλη του 11^{ου} - αρχές του 12^{ου} αι.

49. Πρβ. και F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 71 σημ. 4, και σ. 72, 73-74, 80.

50. A. Iv. II. 35.12-13 (1062). – Βλ. και A. La. I. 47.1 και 30-31 (1085): «*τοῦ ἰσοκωδίκου τοῦ αναγραφέως Ἀνδρονίκου*». – A. La. I. 50.2, 10, 23-24, 30-31, 35, 39, 47-48, 58, 60-61, 64, 77, 80-81, 85, 96, ιδίως στ. 35-37 (1089): F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1153m: «*τὴν ἀναλογούσαν προσ(κ)ύρωσιν τῆ ποσότη(η)τ(ι) τῶν τελῶν ἃ παρὰ τῶν πρακτόρ(ων) ἐκάστου, τοῦ Ἀνδρονί(κου) δηλονό(τι) (καὶ) τοῦ Καταφλῶ(ρον)*». – Βλ. επίσης τις μνείες των φοροτεχνικών εγγράφων που συνέταξε, χωρίς να διευκρινίζεται η ιδιότητά του: A. Iv. II. 43.15 (1085): «*τὸν πε(ρι)ορισμ(ὸν) τ(ο)ῦ κυ(ροῦ) Ἀνδρονί(κου)*». – A. La. I. 56.106 (1104): Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1220f: «*τὰ παρὰ τοῦ Ἀνδρον(ίκου) αὐτοῖς ἐπικείμενα*». – A. La. I. 58.27-28 (1109): Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1245c: «*ὅπερ ἀπὸ ἰσοκωδίκου τοῦ Ἀνδρονίκου διέγνωσται*». – Για την ταύτιση του *κριτού* και *αναγραφέως/πράκτορος* Ανδρονίκου με τον μνημονεύμενο *εξισωτή* ή *αναγραφέα* Ανδρόνικο βλ. A. Iv. II. σ. 95.

51. A. Esph. 5.2-6, 13 (1095), όπου μνημονεύεται τρεις φορές μόνο ως *αναγραφεύς* ή *πράκτωρ*.

52. A. Iv. I. 29.1-2 (1047): «*Ἀνδρόν(ικος) [πρωτοσπαθάρως], κρι(τής) (καὶ) ἀν[α]γραφ(εύς) Βολερού, Στρυμί(όνος) καὶ Θεσσαλονίκης*» (αρχή εγγράφου): 29.98 (ιδίωχειση υπογραφή): «+ Ἀνδρόνικος

χρυσόβουλλο λόγο του Αλεξίου Α' Κομνηνού ο προαναφερθείς Νικίτας Ξιφιλίνος αναφέρεται αρχικά ως κριτής και αναγραφεύς του θέματος, ωστόσο σε δύο σημεία παρακάτω μνημονεύεται μόνο ως επαρχεωτικός ή θεματικός δικαστής, παρότι η αναφορά στον αξιωματούχο γίνεται σε σχέση με μια καθαρά οικονομική-φορολογική υπόθεση⁵³. Βέβαια, οι συγκεκριμένες περιπτώσεις δεν προκαλούν παρερμηνείες ως προς τα αξιώματα που έφεραν οι δύο κριτές, δεδομένου ότι στην αρχή των εγγράφων αναφέρεται πλήρως ο τίτλος τους. Μεγαλύτερη προσοχή χρειάζεται σε άλλες περιπτώσεις, όπου ο αξιωματούχος αποκαλείται μόνο κριτής, ενώ είναι βέβαιο από άλλες μαρτυρίες ότι έχει και την οικονομική ιδιότητα του αναγραφέως. Αναφέρουμε τα ακόλουθα παραδείγματα: (α) Σε υπόμνημα του 1062, που συντάξε ο θεματικός κριτής Νικόλαος Σερβλίας, γίνεται αναφορά σε αντίγραφο απογραφικού πρακτικού (ισοκώδικον) προηγούμενου δικαστή του θέματος. Όπως ορθά επισημαίνουν οι εκδότες, ο εν λόγω δικαστής ταυτίζεται με τον κριτή και αναγραφέα Ανδρόνικο (1047)⁵⁴. (β) Σε πρακτικόν του 1078 ο δισύπατος και κριτής του βήλου Λέων αναφέρεται ότι ως δικαστής του θέματος είχε συντάξει απογραφή ενός προαστείου της μονής Εσφιγμένου, η οποία θα πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στο 1060⁵⁵. Ωστόσο είναι μάλλον βέβαιο ότι ο αξιωματούχος ταυτίζεται με τον ομώνυμο δισύπατο, κριτή και αναγραφέα, που υπηρετούσε στο τριπλό θέμα το 1064/5⁵⁶. (γ) Τέλος, σε χρυσόβουλλον του Αλεξίου Α' Κομνηνού,

(πρωτο)σπαθά(ριος) (και) κριτ(ής) +».

53. A. La. I. 50.1-2, 15, 42-43 (1089): F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1153m. – Βλ. και A. La. I. 52.11-13 (1094): Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1174b, όπου ο Ξιφιλίνος μνημονεύεται δύο φορές ως θεματικός κριτής, παρότι η μνεία αφορούσε φοροτεχνική δραστηριότητα, ενώ παρακάτω (στ. 27-28) αποκαλείται πράκτωρ. – Βλ. επίσης τις αναφορές στον κριτή και αναγραφέα Ανδρόνικο: A. Iv. II. 40.6-7 (1071): «έγγρά(φου) ισοκώδικον τού γεγονότος παρά Ανδρονίκου (πρωτοσπα)θ(α)ρ(ίου) (και) έξισωτοῦ», ενώ οι επόμενες μνείες (στ. 12, 42) τον αναφέρουν μόνο ως κριτή, αν και σχετίζονται με το ίδιο οικονομικό έγγραφο (ισοκώδικον). – Πρβ. A. Iv. II. 32.21-27 (1059 ή 1074), όπου ο Ανδρόνικος μνημονεύεται μόνο ως επαρχεώτης δικαστής και θεματικός κριτής σε σχέση όμως με υπόμνημα που συντάξε στο πλαίσιο των δικαστικών του καθηκόντων.

54. A. Iv. II. 34.18-19 (1062): «τῶ τῶ ισοκωδ(ίκω) ἀναταττομένω στίχῳ τού αὐτοῦ ἐπεριδομ(έν)ου δικαστοῦ» και σχόλια εκδοτῶν σ. 95.

55. A. Esph. 4.3-5 (1078): «τὰ ἐν τ(ῶ) ισοκωδ(ίκω) ἐμφερόμ(ένα) ὄρια και γ[νω]ρίσματα ... φαινομένω ἐκτεθεῖναι παρά τού δισυπάτ(ου) κ(υρο)ῦ Λέοντο(ς) κριτ(οῦ) τ(οῦ) βήλ(ου) και δικαστοῦ χρηματίσαντ(ος) τού καθ' ἡμᾶς τούτου θέ(ματος)». – Για τους κριτές του βήλου καθώς και τους κριτές του ιπποδρόμου βλ. A. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (ὅπως σημ. 21) 119 κ.ε. – Του ιδίου, A. Gkoutzioukostas, *Judges* (ὅπως σημ. 1) 68-70.

56. A. La. I. 39.2-3 (1079): «και μέχρι τού δισυπ(ά)του Λέ(ον)τ(ος) ὡς κάκεινον κατά τ(ήν) παρελθοῦ(σαν) γ' (ἡ)μῶν (ἰν)δικτιῶνα) κριτοῦ και ἀναγρα(φέως) χρηματίσαντο(ς)». – Για την ταύτιση των δύο προσώπων βλ. και A. Esph. σ. 51. – A. Iv. II. σ. 83. – A. Gkoutzioukostas, *Judges* (ὅπως σημ. 1) 82. – Για τον Λέοντα βλ. και κατωτ. σ. 166 και σημ. 66.

που αφορούσε κτηματική περιουσία της μονής Ξενοφώντος, ο κριτής και αναγραφείς Νικήτας Ξιφιλίνος μνημονεύεται επανειλημμένα μόνο ως θεματικός κριτής⁵⁷. Όλες οι παραπάνω περιπτώσεις είναι ενδεικτικές τόσο για τη μικρή σημασία που δινόταν ως προς την πιστή πάντοτε απόδοση του τίτλου του αξιωματούχου, όσο και για την «προτίμηση» που φαίνεται να υπήρχε ως προς την αναφορά του δικαστικού αξιώματος, δεδομένου ότι αυτό συνιστούσε την κύρια ιδιότητα του αξιωματούχου, με την οποία ασκούσε εξουσία στην επαρχία.

Το γεγονός ότι συχνά δεν μνημονεύεται ο πλήρης τίτλος του αξιωματούχου, επιτρέπει την εξής υπόθεση: οι θεματικοί κριτές που εμφανίζονται οι ίδιοι προσωπικά να ασκούν οικονομικά καθήκοντα στην πραγματικότητα συνδύαζαν και την ιδιότητα του αναγραφέως στο συγκεκριμένο θέμα όπου υπηρετούσαν. Αυτό φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση του θεματικού κριτού Γεώργιου Εξαμιλίτη (μεταξύ 1047/8 και 1055/6), ο οποίος σε πρακτικόν του τέλους του 11^{ου} αι. αναφέρεται ότι έχει προβεί σε *ὀρθωσιν συμπαθείας στο χωρίον* Ραδολίβος (κοντά στις Σέρρες), δηλαδή είχε άρει τη φορολογική ελάφρυνση που παραχώρησε παλαιότερος οικονομικός αξιωματούχος⁵⁸. Το γεγονός ότι δεν μνημονεύεται το λειτούργημα του αναγραφέως, που προφανώς τού είχε ανατεθεί παράλληλα, θα πρέπει να αποδοθεί στο φαινόμενο που περιγράψαμε ανωτέρω.

Μεγαλύτερο προβληματισμό, αντίθετα, προκαλεί η περίπτωση του *κουροπαλάτου και πραιτίωρος* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικηφόρου Κοντοστέφανου (προ του 1101). Σε πρακτικόν του 1104 αναφέρεται ότι, έπειτα από απόφαση του Αλεξίου Α' Κομνηνού αναφορικά με δικαστική διαμάχη στην οποία εμπλεκόταν η μονή Ιβήρων, ο κριτής διενήργησε *ικάνωσιν* στην περιουσία της μονής, δηλαδή αντιστοίχιση ανάμεσα στους καταβαλλόμενους φόρους και την έκταση και ποιότητα της έγγειας ιδιοκτησίας της. Για τον σκοπό αυτό διερεύνησε τους *περιορισμούς των γαιών* της, τους φόρους που η μονή κατέβαλλε και τις αυτοκρατορικές δωρεές των οποίων απέλαυε, και τελικά συνέταξε *πρακτικόν παραδό-*

57. A. Xén. 2.1, 3, 9, 10, 17 (1089): F. Dölger - P. Wirth, *Reg. II. αφ. 1153g* [1295].

58. A. Iv. II. 48.12 (1098-1103): «*σνμπ(ά)θ(εια) Θωμ(ά) (νομίσματα) β'γ'', (και) ὠρθ(ώσεις) π(αρά) Γε(ωργίου) τοῦ Ἐξαμι(λί)τ(ου) (προ)σώπ(ω) τῆς κοινότη(η)τ(ος) τοῦ χω(ρίου) (νομίσματα) β'γ''*». – Πρβ. A. La. I. 39.1-3 (1079: βλ. το χωρίο σε σημ. 138), όπου η διατύπωση επιτρέπει την τοποθέτηση και άλλων αναγραφέων ανάμεσα στους μνημονευόμενους Ανδρόνικο και Λέοντα. – Για τους όρους και τη διαδικασία της *σνμπ(α)θείας* και της *ορθώσεως* βλ. *Der Traktat des cod. Marc. gr. 173*, έκδ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 113-123, σ. 114.25, 116.1-8, 118.21 κ.ε. και σ. 147 κ.ε. (σχόλια). – N. Oikonomidès, *Fiscalité* (όπως σημ. 26) 55. – Του ίδιου, Ο ρόλος του βυζαντινού κράτους στην οικονομία, στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου*, τ. Γ', έκδ. Αγγελική Λαϊού, Washington D.C. 2002, ελλ. έκδ. αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, [MIET] Αθήνα 2006, σ. 181.

σεως των γαιών που της αναλογούσαν. Πρόκειται για δραστηριότητα που προσιδιάζει σε φορολογικούς υπαλλήλους, ο δε αυτοκράτορας συνήθως απευθυνόταν σε οικονομικούς αξιωματούχους να προβούν σε ενέργειες φοροτεχνικής φύσεως (περιορισμούς, διαιρέσεις, παραδόσεις)⁵⁹ που θα έθεταν σε εφαρμογή σχετικές αποφάσεις του. Ωστόσο, ενίοτε τις ανέθετε και σε αξιωματούχους άλλων αρμοδιοτήτων, οι οποίοι είχαν υψηλό κύρος και έχαιραν της αυτοκρατορικής εμπιστοσύνης. Για τον λόγο αυτό, διατηρούμε ορισμένες επιφυλάξεις για το αν ο συγκεκριμένος κριτής όντως συνδύαζε και φορολογικές αρμοδιότητες στο θέμα⁶⁰.

Επίσης, εντοπίζουμε τέσσερις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο θεματικός κριτής αναφέρεται ότι εκδίκασε κτηματική διαφορά και στη συνέχεια διέταξε υφιστάμενό του να μεταβεί επιτόπου και με βάση τις προγενέστερες απογραφές και τη δικαστική απόφαση να συντάξει εξ ονόματός του πρακτικόν περιορισμού και παραδόσεως, δηλαδή να περιγράψει τα όρια των διεκδικούμενων γαιών και να τις αποδώσει στον δικαιωμένο διάδικο μαζί με το επίσημο έγγραφο επικύρωσης της κατοχής και ιδιοκτησίας τους. Πρόκειται για τους κριτές σπαθαροκανδιδάτο Ιωάννη (1042), ύπατο Λέοντα Θυλακά (1056), ύπατο Νικόλαο Σερβλία (1062) και πρωτοβεστάρχη Χριστοφόρο Λ[...]δ() (1078). Παρομοίως, ο κριτής Μιχαήλ Ρόδιος, οφείλοντας να εκτελέσει εντολή του Αλεξίου Α' Κομνηνού για ανταλλαγή γαιών έπειτα από σχετικό αίτημα της μονής της Λαύρας, αναφέρεται ότι ανέθεσε την ολοκλήρωση της διαδικασίας στον υφιστάμενό του μάγιστρο

59. Για τους όρους βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 87-88, 100. – Ν. Οικονομίδης, *Ρόλος κράτους* (όπως σημ. 58) 212.

60. Α. Ιν. ΙΙ. 52.4-7, 27-39 (1104) και σ. 225, 227 (actes mentionnés: αρ. 6· F. Dölger - P. Wirth, *Reg. II* αρ. 1214f). – Πρβ. ορισμένες από τις πολλές περιπτώσεις πρακτικών παραδόσεως, που συντάχθηκαν από οικονομικούς αξιωματούχους έπειτα από αυτοκρατορική εντολή: Α. Λα. Ι. 44.15-17 (1082)· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1077b. – Α. Λα. Ι. 45.3-7, 18-24 (1084)· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1115a [1134]. – Α. Λα. Ι. 50.1-27 (1089)· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1153m. – Α. Χέν. 2.2-10 (1089)· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1153g [1295]. – Α. Λα. Ι. 56.23-33 (1104)· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1220d. Τα παραδείγματα μπορούν εύκολα να αυξηθούν. – Πρβ. όμως και κατωτ. σ. 177, για τις δύο απογραφές και τα πρακτικά παραδόσεως που συνέταξε ο ανειψιός του Αλεξίου Α' πανσέβαστος σεβαστός Ιωάννης Κομνηνός, ως δούξ Νικοπόλεως (1101) και ως δούξ Λαρίσης (1104). Η δράση του δουκός οφειλόταν επίσης σε σχετικά αυτοκρατορικά εντάλματα στο πλαίσιο της ίδιας υπόθεσης στην οποία ενεπλάκη και ο Κοντοστέφανος. Βέβαια, βρισκόμαστε σε μια μεταβατική φάση, κατά την οποία οι δούκες αναλαμβάνουν πλέον και οικονομικές αρμοδιότητες (βλ. ανωτ. σ. 172-173· πρβ. και Α. Ιν. ΙΙ. αρ. 51, έτ. 1103, για ένα άλλο πρακτικόν παραδόσεως που συνέταξε ο Ιωάννης δια του λογαριαστού και του γραμματικού του). – Για τη διαδικασία της ικανώσεως βλ. *Traktat* (όπως σημ. 58) 115.2-12· 122.9-13, 122.40-123.5 και σ. 132-134 (σχόλια). – Ν. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 124 κ.ε. – Του ιδίου, *L'épibolè à l'époque des Comnènes*, *TM* 3 (1968) 375-395 (= *Etudes*, όπως σημ. 19, αρ. V). – Ν. Οικονομίδης, *Fiscalité* (όπως σημ. 26) 26-28.

Λέοντα Ανδρειωμένο (πρω του 1104)⁶¹. Σε δύο από τα έγγραφα που μας παραδίδουν τις παραπάνω υποθέσεις αναφέρεται ότι οι εντεταλμένοι δεν ήταν οικονομικοί υπάλληλοι, αλλά νοτάριοι. Στα άλλα τέσσερα έγγραφα δεν μνημονεύεται η ιδιότητα του υφισταμένου, που απλώς χαρακτηρίζεται *άνθρωπος* ή *καθυπηρετών* ή *έξυπηρετών του κριτού*⁶². Πρόκειται πιθανότατα επίσης για νοταρίους και όχι για αναγραφείς ή άλλους φορολογικούς υπαλλήλους, παρότι λογικά εκείνοι θα έπρεπε να αναλάβουν τη διεκπεραίωση φοροτεχνικών πράξεων και τη σύνταξη σχετικών εγγράφων (*πρακτικών περιορισμού, διαιρέσεως ή παραδόσεως*)⁶³. Το γεγονός ότι ο κριτής δεν εμφανίζεται να συνεργάζεται στενά με έναν φοροτεχνικό υπάλληλο για τη διερεύνηση ή/και τη διευθέτηση μιας υπόθεσης οικονομικού περιεχομένου, όπως θα περίμενε κανείς, επιτρέπει την υπόθεση ότι ίσως ο ίδιος είχε αναλάβει να ασκεί και τα φορολογικά καθήκοντα⁶⁴. Για

61. A. Iv. I. αρ. 27 (1042). – A. Iv. II. αρ. 31 (1056)· αρ. 34-35 (1062). – A. Esph. αρ. 4 (1078). – A. La. I. 56.34 κ.ε. (1104)· F. Dölger - P. Wirth, Reg. II. αρ. 1220f. – Για τους συγκεκριμένους κριτές βλ. κατωτ. πίν. I, αρ. 8, 13, 16, 20, 23.

62. A. Iv. I. 27.10-11 (1042): «*απεστάλην εγώ Στέφανος νοτ(α)ρ(ιος) ο Ανθειμητό(ης) μετά (και) του νοτ(α)ρ(ίου) Εύστρατ(ίου), κ(αί) αυτου (του) Ανθειμειοτ(ου) ...*». – A. Iv. II. 31.50 (1056): «*δι' αποστολῆς Ιω(άννου) σπαθ(α)ρ(ο)κ(ανδι)άτ(ου) (και) νοτ(α)ρ(ίου) του αυθ(έν)τ(ου) ήμω(ν) του κριτ(ου)*». – A. Iv. II. 34.29 (1062): «*δι' αποστολ(ῆς) Πέτρ(ου)*] άσηκ(ρῆ)τ(ις) του ήμιν καθυπηρετουμένου» και 35.17-19, 22-23, 39-40 (1062): «*γραφέν χειρι Πέτρον άσηκ(ρῆ)τ(ις) του άν(θρώ)που του άνωτ(έ)ρ(ω) ρῆθ(έν)τ(ος) δικάστου ...*». – A. Esph. 4.1-2 (1078): «*παρεκβόλι(ον) ένεχειρίσθ(η) έμ(οί) Ν[ικολάω (πρωτο)σπαθ(αρίω) και άν(θρώ)πω του λαμπροτάτου (πρωτο)βε[στ]άρχου κριτου του βήλ(ου)[Βολερου Στρυ]μον(ος) κ[αι] Θεσσαλον(ικης) κ(υρο)υ Χριστοφόρου του Α[...]δ()*». – A. La. I. 56.46-47 (1104): «*παραδέδωκε πρός το τ(ῆς) μον(ῆς) μέρος(ς) ό πρόεδρ(ος) (και) κριτ(ῆς) Βολερ(ου) Στρυμ(ό)ν(ος) (και) Θεσσαλον(ικης) ό Ρόδ(ιος) δι' ένεργ(είας) Λέοντ(ος) μαρίστρ(ου) του Ηνδρειωμ(έ)ν(ου) τό τε όλ(ον) προ(ά)στ(ειον) τήν Ασμαλ(ου) ...*».

63. Πρβ. το παράδειγμα από τον προηγούμενο βέβαια αιώνα: A. Prôt. αρ. 4 (942)· αρ. 5 (942-943)· αρ. 6 (943), όπου μετά την επίλυση της δικαστικής διαμάχης η επιτόπια έρευνα και ο διαχωρισμός των γαιών των διαδίκων ανατέθηκε στον επόπτη του θέματος Θεσσαλονίκης Θωμά. Αλλά και στις αρχές του 12^{ου} αι. παρατηρούμε ότι η διενέργεια φοροτεχνικών πράξεων ανατίθεται σε οικονομικούς υπαλλήλους, τους *λογαριαστές* (βλ. A. Iv. II. 51.133-134, έτ. 1103, και κατωτ. σ. 173 και σημ. 89).

64. Αυτό ισχύει προφανώς στην περίπτωση του κριτού Γεώργιου Εξαμιλίτη, για τον οποίο έχουμε δεχθεί ότι εκτελούσε και χρέη *αναγραφέως*, καθώς σε φοροτεχνικό έγγραφο αναφέρεται ότι είχε προβεί σε *όρθωσιν συμπαθείας* (βλ. ανωτ. σ. 163). Σε άλλο έγγραφο αναφέρεται ότι εκδίκασε κτηματική διαφορά και στη συνέχεια απέστειλε υφιστάμενό του, μάλλον *νοτάριο*, να εκτελέσει τη *διάρρηση* και *παράδοση* των διαφιλονικούμενων γαιών και να συντάξει το σχετικό *πρακτικόν*. Βλ. A. Iv. II. 34.15-20 (1062): «*... δι' αποστολ(ῆς) Θε(ο)δώ(ρου) σπαθ(α)ρ(ίου) του τω αυτω δικα(στῆ) έξυπηρετουμ(έν)ου έξ αποφάσεως και παρεκβόλ(ου) έκβολ(ῆς) ...*» βλ. και A. Iv. II. 35.12, 15-16, 22-23, 35-36 (1062). – Βλ. επίσης A. Xén. 2.1-10 (1089)· F. Dölger - P. Wirth, Reg. II. αρ. 1153g [1295], όπου ο κριτής και αναγραφεύς Νικητάς Ξιφιλίνος, εφαρμόζοντας σχετική αυτοκρατορική εντολή, απέστειλε υφιστάμενο ως εκπρόσωπό του, για να αποδώσει κτήσεις στη μονή Ξενοφώντος και να συντάξει το *πρακτικόν παραδόσεως*: «*... διά του κουβουκλεισιου Εύγενίου του άν(θρώ)που του κριτου ... και τῆ σφραγιδι του κριτου βεβαι-*

τον σπαθαροκανδιδάτο και κριτή Ιωάννη (1042) έχει μάλιστα διατυπωθεί η βάσιμη υπόθεση ότι ταυτίζεται με τον σπαθαροκανδιδάτο, *ασηκρήτις*, κριτή και *αναγραφέα* Ιωάννη (αρχές δεκαετίας 1040)⁶⁵. Επίσης, ο ύπατος και κριτής Λέων Θυλακάς (1056) φαίνεται ότι επανήλθε ως διοικητής του θέματος λίγα χρόνια αργότερα (1064/5), φέροντας πια τον τίτλο του *δισυπάτου* και τα αξιώματα του κριτού και *αναγραφέως*. Ενδεχομένως να είχε τα δύο αξιώματα και κατά την πρώτη του θητεία⁶⁶. Βέβαια, διατυπώνουμε με επιφύλαξη την υπόθεση ότι οι εν λόγω πέντε κριτές συνδύαζαν και την οικονομική ιδιότητα. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι στον βυζαντινό κρατικό μηχανισμό παρατηρείται ενίοτε μια ρευστότητα όσον αφορά τον κύκλο των καθηκόντων των αξιωματούχων ή και μια ευελιξία από τους διοικητικούς φορείς, προκειμένου να διευθετούνται γρηγορότερα και απο-

ωθ(έν) ...». – Πρβ. και Α. Ιν. ΙΙ. αρ. 45 (1090-1094), για την περίπτωση του οικονομικού λειτουργού Γρηγορίου Ξηρού, που ανέθεσε στον Μιχαήλ, *βέστη* και *βασιλικό νοτάριο των οικειακών, άνθρωπο του δικαιοφύλακος και αναγραφέως*, να εκτελέσει εκ μέρους του οροθεσία και να συντάξει *πρακτικόν περιορισμού*. – Πρβ. και Α. Λα. Ι. 56.28-29 (1104), για παρόμοια περίπτωση από το θέμα Θράκης (ή Θράκης και Μακεδονίας), όπου αναφέρεται ότι ο *αναγραφεύς* Κωνσταντίνος (βλ. γ' αυτόν κατωτ. σημ. 78) συνέταξε έγγραφο *παραδόσεως «διά τού έξυπηρετούντο(ς) αὐτ(ῶ) Κων(σταν)τ(ί)ν(ου) βεστάρχ(ου) τού Αγιοευφήμ(ί)τ(ου)»*.

65. Βλ. κατωτ. πίν. Ι, αρ. 7, 8. – Εκτός από τους προαναφερθέντες αξιωματούχους μαρτυρείται το 1044 ένας ακόμη Ιωάννης, ο οποίος εμφανίζεται σε έγγραφα και σε σφραγιστικό υλικό ως *ασηκρήτις*, *βασιλικός νοτάριος* και *αναγραφεύς* του τριπλού θέματος (βλ. κατωτ. πίν. ΙΙ, αρ. 3). Αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι οι τρεις αξιωματούχοι ταυτίζονται [βλ. P. Lemerle, *Notes sur la date de trois documents athonites et sur trois fonctionnaires du XIe siècle*, *REB* 10 (1952) 109-113, σ. 110-111, 112. – Α. Λα. Ι. σ. 220-222. – Α. Pantél. σ. 37. – Α. Ιν. Ι. σ. 245-Π. σ. 84, 89-90. – Θ. Παπαζώτος, *Σημειώσεις στο «Βολερόν» του Στ. Κυριακίδη*. Μερικά νέα στοιχεία, *Θρακική Επετηρίς* 2 (1981) 233-243, σ. 237. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* (όπως σημ. 6) 208-209, 211, 213]. Αντιθέτως οι Α.-Κ. Wassiliou και W. Seibt [*Bleisiegel* II. (όπως σημ. 28) σ. 187 (αρ. 182)] θεωρούν ότι οι υπογραφές, οι μνείες και οι σωζόμενες σφραγίδες υποδεικνύουν την ύπαρξη τουλάχιστον δύο ομωνύμων αξιωματούχων, που υπηρέτησαν στο θέμα κατά τη δεκαετία του 1040: α) έναν κριτή και *αναγραφέα* Ιωάννη και β) έναν *αναγραφέα* Ιωάννη. Το ζήτημα είναι αρκετά περίπλοκο, για να λάβει κανείς θέση με βεβαιότητα (πρβ. και J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, v. 1, Washington, D.C. 1991, σ. 61, αρ. 18.24).

66. Για τον ύπατο Λέοντα Θυλακά, που υπηρετούσε ως *θεματικός κριτής* το 1056, και την πιθανότατη ταύτισή του με τον *δισύπατο* Λέοντα βλ. Α. Ιν. ΙΙ. σ. 75, 83. – Α. Gkoutzioukostas, *Judges* (όπως σημ. 1) 72-74 και σημ. 28. – Ορισμένοι μελετητές [βλ. Α. Λα. Ι. σ. 220-222. – Α. Espé. σ. 51. – Θ. Παπαζώτος, *Βολερόν* (όπως σημ. 65) 237. – PBW, *Leon Thylakas* 119 και *Leon* 120] ταυτίζουν τον Λέοντα Θυλακά με τον *πατρικίο*, *ανθύπατο*, *κριτή του βήλου*, *βασιλικό νοτάριο* και *αναγραφέα της Δύσεως* Λέοντα (β' μισό 11^{ου} αι.). Οι εκδότες του αρχείου της μονής Ιβήρων (ό.π.) διατηρούν επιφυλάξεις, αν και επισημαίνουν ότι οι υπογραφές των δύο αξιωματούχων δεν φαίνεται να προέρχονται από το ίδιο χέρι. Θα συμφωνήσουμε με τον Α. Γκουτζιουκώστα (ό.π.), που δεν προτείνει ταύτιση των δύο προσώπων (βλ. και κατωτ. σ. 174-176).

τελεσματικότερα διάφορες κρατικές και ιδιωτικές υποθέσεις⁶⁷.

Βέβαια, παρότι δεχόμαστε ότι τον 11ο αι. συμβαίνει αρκετά συχνά, σε καμία περίπτωση δεν θεωρούμε ότι ήταν απαραίτητο τα αξιώματα του θεματικού κριτού και του αναγραφέως/πράκτορος να αναλαμβάνονται από το ίδιο πρόσωπο. Αυτό είναι γνωστό και από μαρτυρίες που αφορούν άλλες επαρχίες⁶⁸. Στη διοικητική περιφέρεια που εξετάζουμε εντοπίζουμε δυο αναγραφείς που δεν ήταν θεματικοί κριτές και έναν για τον οποίο δεν υπάρχει κάποια σοβαρή ένδειξη για να υποστηριχθεί το αντίθετο.

Κατ' αρχάς, θα αναφερθούμε στην περίπτωση του Ιωάννη Καταφλώρον και του Κοντολέοντα, η δράση των οποίων μαρτυρείται σε δύο αυτοκρατορικά πιττάκια του 1089, του Αλεξίου Α' Κομνηνού και της Άννας Δαλασσηνής. Στα έγγραφα αυτά αναφέρεται ότι οι δύο πράκτορες/αναγραφείς συνεργαζόμενοι είχαν προβεί σε ορθώσεις, δηλαδή είχαν επαναφέρει φορολογικές επιβαρύνσεις, σε κτήση της μονής Δοχειαρίου στη Σάτουβλα ή Άτουβλα, κοντά στα Πυργαδίκια Χαλκιδικής⁶⁹. Σώζεται επίσης φοροτεχνικό έγγραφο του 1079, το οποίο συντάσσει και υπογράφει ο Καταφλώρον ως «βέστης, βα(σιλικός) νοτ(ά)ρ(ιος) τοῦ σεκ(ρέ)τ(ου) τῶν οἰκει(ακῶν) στρατ(ηγός) Σμολέν(ων) ἀναγρα(φεύς) συν τῇ νέ(α) διοική(σει) Θε(σσαλονί)κης (καί) Σερρ(ῶν)». Στο έγγραφο ο εν λόγω αναγραφεύς εμφανίζεται να διενεργεί απογραφές στην περιοχή της Χαλκιδικής και να αναθεωρεί, όπου ήταν απαραίτητο, τις απογραφικές πράξεις των προκατόχων του σε βάθος χρόνου δεκαπενταετίας ή εικοσαετίας⁷⁰. Θα πρέπει

67. Πρβ. και Α. Gkoutzioukostas, Judges (όπως σημ. 1) 75, όπου παρομοίως σχολιάζεται η σχετική ρευστότητα που επικρατούσε στον τομέα της δικαιοσύνης.

68. Βλ. για παράδειγμα Michaelis Pselli scripta minora magnam partem adhuc inedita, t. II: Epistulae, ed. E. Kurtz - F. Drexler, Milano 1941, αρ. 74. – PBW, Basileios (Xeros) 20309. – Konstantinos 13111. – Βλ. και Α. Γκουτζιουκώστας, Απονομή δικαιοσύνης (όπως σημ. 21) 290 σημ. 1300, 1301.

69. A. Doch. 2.5, 9, 11, 27, 30, 31, 33 (1089): F. Dölger - P. Wirth, Reg. II. αρ. 1152b.

70. Α. La. I. αρ. 39 (1079), στ. 9 (το χωρίο): πρβ. στ. 1: «... στρατη(γός) καί ἀναγρα(φεύς) Σμολέν(ων) συν τῇ νέ(α) διοική(σει) Θε(σσαλονί)κης (καί) Σερρ(ῶν)». – Για το σέκρετον των οικειακών, κεντρική υπηρεσία για τη διοίκηση των γαιών του δημοσίου, η οποία συστάθηκε στις αρχές του 11^{ου} αι., βλ. Ν. Oikonomidès, Evolution (όπως σημ. 43) 136-137. – Μ. Kaplan, Maisons imperiales (όπως σημ. 28) 362-363. Του ίδιου, Hommes-terre (όπως σημ. 28) 320-322. – Για το θέμα Σμολένων στα βορειοανατολικά του θέματος Στρυμόνος και βόρεια του θέματος Βολερού καθώς και για το ομώνυμο σλαβικό φύλο, από το οποίο προέκυψε η ονομασία της διοικητικής περιφέρειας, βλ. Ευανθία Κωνσταντίνου ή Τέγου-Στεργιάδου, Πού βρίσκονται οι Σμολιάνοι, στα Πρακτικά ΙΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1990), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 35-45. – Αντιθέτως βλ. D. Češmedžiev, On the question of the localization of the Slav Tribe Smoljani, Bulgarian Historical Review 25/1 (1997) 89-93, που προτείνει γεωγραφικό εντοπισμό στον κάτω ρου του Στρυμόνα.

να υπογραμμίσουμε ότι είναι η πρώτη φορά που μαρτυρείται η ταυτόχρονη δράση δύο *αναγραφέων* στο ίδιο θέμα και μάλιστα ως ομάδας – πρακτική που εντοπίζεται κυρίως κατά την παλαιολόγεια περίοδο⁷¹. Στην προκειμένη περίπτωση ενδέχεται ο δεύτερος *αναγραφεύς* να ορίστηκε, διότι ο Καταφλώρον επιβαρυνόταν και από τα καθήκοντά του ως *στρατηγού* και *αναγραφέως* στο θέμα Σμολένων. Άλλωστε, παρατηρούμε ότι η δικαιοδοσία του δεν καλύπτει όλη τη φορολογική περιφέρεια του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, αλλά μόνο τμήμα αυτής. Η πιθανότητα ο *πράκτωρ/αναγραφεύς* Κοντολέων να ήταν και *κριτής* του τριπλού θέματος δεν μπορεί να αποκλειστεί με απόλυτη βεβαιότητα, δεν υπάρχει όμως και κάποια σοβαρή ένδειξη που να συνηγορεί στην αποδοχή της. Το γεγονός ότι στα δύο αυτοκρατορικά πιττάκια το όνομά του μνημονεύεται πάντοτε πριν από του Καταφλώρον θα μπορούσε να αποδοθεί στο ενδεχόμενο ο Κοντολέων να είχε δικαιοδοσία σε όλη τη φορολογική περιφέρεια του θέματος και όχι μόνο σε μια διοίκησίν του όπως συμβαίνει με τον Καταφλώρον⁷².

Ειδική μνεία θα πρέπει επίσης να γίνει για τον μοναχό, *πανυπέριτιμο*, *υπέριτιμο*, *δικαιοφύλακα* και *αναγραφέα* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Γρηγόριο Ξηρό, ο οποίος υπηρετούσε στο θέμα γύρω στο 1090-1094, δηλαδή μετά τη θητεία του *κριτού* και *αναγραφέως* Νικήτα Ξιφιλίνου (1088-1089) και πριν από τον *κριτή* και *αναγραφέα* Ευθύμιο (1095)⁷³. Οι εκδότες του αρχείου της μονής της Μεγίστης Λαύρας αναφέρουν τον Ξηρό όχι μόνο ως *αναγραφέα* αλλά και ως *κριτή* του τριπλού θέματος⁷⁴, είτε εκ παραδρομής, είτε παρασυρόμενοι από το γεγονός ότι ο Ξη-

71. Βλ. ενδεικτικά Α. Ιν. ΙΙΙ. αρ. 59 (1262) και σ. 93 [= Ν. Οικονομίδης, *Dated Seals* (όπως σημ. 2) αρ. 138]. – *Actes de Zographou*, éd. W. Regel - E. Kurtz - B. Korabiev, [*Actes de l'Athos IV*] VV 13 (1907), Prel. n° 1, αρ. 17 (1320) και η κοινή σφραγίδα τους σ. 42 (= Ν. Οικονομίδης, *Dated Seals* αρ. 146).

72. Ο τότε *κριτής* παραμένει ανώνυμος, δεδομένου ότι δεν γνωρίζουμε αν ο *πρωτοβεστάρχης* και *κριτής* Χριστόφορος (1078 - υπ' αρ. 20) διατήρησε το αξίωμά του και το επόμενο έτος. Άλλωστε, για τον Χριστόφορο θεωρούμε πιθανό το ενδεχόμενο να ήταν και *αναγραφεύς* (βλ. ανωτ. σ. 164).

73. Βλ. κατωτ. πίν. ΙΙ, αρ. 10, με πηγές και βοηθήματα. – Για το δικαστικό αξίωμα του *δικαιοφύλακος* βλ. Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 217, με πηγές και επιπλέον βιβλιογραφία.

74. Α. Λα. Ι. σ. 266 (μνεία του ως *αναγραφέως*), 273 §2 (ως *αναγραφέως*) και §3 (ως *κριτού*): «Prostaxis d'Alexis Ier au juge de Boléron, Strymon et Thessalonique, Xeros». – Πρβ. και P. Lemerle, *Philippes* (όπως σημ. 6) 167. – Α. Ιν. ΙΙ. σ. 158, 159. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν (όπως σημ. 65) 238, όπου οι συγγραφείς αναφέρουν τον Ξηρό ως διάδοχο του *κριτού* και *αναγραφέως* Ξιφιλίνου και προκάτοχο του *κριτού* και *αναγραφέως* Ευθυμίου, αφήνοντας την εντύπωση στον αναγνώστη ότι και ο Ξηρός συνδύαζε τα δύο αξιώματα (πρβ. όμως Α. Ιν. ΙΙ. σ. 75, όπου οι εκδότες ορθά αναφέρουν μόνο την οικονομική ιδιότητα του Ξηρού).

ρός έφερε ταυτόχρονα και το δικαστικό αξίωμα του δικαιοφύλακος. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι σε καμία πηγή ο Ξηρός δεν απαντά ως κριτής⁷⁵, ενώ όλες οι αναφορές προς το πρόσωπό του σχετίζονται μόνο με έγγραφα οικονομικού περιεχομένου. Επιπλέον, η μοναχική ιδιότητα του αξιωματούχου δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το αξίωμα του θεματικού κριτού, που την εποχή αυτή δεν δηλώνει απλώς τον δικαστή αλλά και τον πολιτικό διοικητή ενός θέματος. Θεωρούμε λοιπόν ότι ο μοναχός Γρηγόριος Ξηρός ήταν μεν κατ' εξαίρεση φορέας των κοσμικών αξιωμάτων του δικαιοφύλακος και του αναγραφέως⁷⁶, ωστόσο δεν είχε αναλάβει και την πολιτική διοίκηση του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης⁷⁷. Όπως βέβαια επισημαίνει ο J.-Cl. Cheynet, ο Γρηγόριος Ξηρός έχαιρε προφανώς της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα, εξ ου και ο τίτλος του πανυπερτίμου υπερτίμου, που αποδιδόταν την εποχή αυτή σε διακεκριμένους κληρικούς του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Ο μελετητής μάλιστα σημειώνει ότι στον Ξηρό είχε ανατεθεί το δύσκολο έργο να επανεξετάσει τα περιουσιακά στοιχεία των αθωνικών μονών, ώστε να επιτευχθεί η πολιτική αναδιανομή των δημοσίων γαιών στο θέμα. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο υφιστάμενός του βέστης Μιχαήλ ήταν νοτάριος των οικειακών, δηλαδή ανήκε στην υπηρεσία για τη διαχείριση των

75. Το ζήτημα συζήτησα με τον συνάδελφο λέκτορα κ. Γ. Λεβενιώτη, ο οποίος έχει ασχοληθεί με την εξέλιξη του θεματικού θεσμού στις ανατολικές επαρχίες (βλ. Το θέμα/δουκάτο των Ανατολικών κατά το δεύτερο ήμισυ του 11^{ου} αι., *Βυζαντικά* 25, 2005-2006, 33-101. – Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή. Το ανατολικό σύννορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11^{ου} αι., τ. Α'-Β', [ΚΒΕ/ΑΠΘ - ΒΚΜ 43] Θεσσαλονίκη 2009). Ο μελετητής συμφωνεί ότι η μνεία του αξιώματος του δικαιοφύλακος δεν είναι αρκετή για να υποστηριχθεί η υπόθεση ότι ο Ξηρός ήταν κριτής του θέματος. Θεωρεί ότι, εάν ήταν θεματικός κριτής, θα δήλωνε ρητά το αξίωμά του, δεδομένης της ειδικής σημασίας που έχει την εποχή αυτή στην επαρχιακή διοίκηση.

76. Για το εκκλησιαστικό και αυτοκρατορικό δίκαιο που απαγορεύει σε κληρικούς και μοναχούς να συνδυάζουν κοσμικά αξιώματα βλ. Ελευθερία Παπαγιάννη, *Επιτρεπόμενες και απαγορευμένες κοσμικές ενασχολήσεις του βυζαντινού κλήρου, στα Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, [Ελληνική Ιστορική Εταιρεία] Θεσσαλονίκη 1983, σ. 145-166, ιδίως σ. 148-150, 153 και σημ. 17, 20, 54, 55 για τις πηγές. – Βλ. και Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 213 κ.ε. – Βέβαια, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα εκκλησιαστικών που κατ' εξαίρεση ήταν φορείς κοσμικών αξιωμάτων (βλ. Ε. Παπαγιάννη, *ό.π.*, σημ. 19, 56, η οποία αναφέρει και την περίπτωση του αναγραφέως Ξηρού). Ξεχωριστή αναφορά αξίζει να γίνει στον διάκονο Ιωάννη, που ήταν *λογοθέτης του γενικού* και αρχηγός του στόλου τον 8^ο αι.

77. Βλ. και τους αναλυτικούς καταλόγους αξιωματούχων που έχει συντάξει ο Γ. Λεβενιώτης για τα θέματα της ανατολικής και κεντρικής Μικράς Ασίας κατά τον 11^ο αι. [*Θέμα Ανατολικών* (όπως σημ. 75) 89 κ.ε.· *Πολιτική κατάρρευση Β'* (όπως σημ. 75) 534 κ.ε.], όπου δεν συμβαίνει να εντοπίζουμε ποτέ μοναχό που να έχει αναλάβει τη διοίκηση ενός θέματος.

δημοσίων γαιών. Βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτή η προσπάθεια της κυβέρνησης αρχίζει ήδη από το 1088/9 και διαρκεί αρκετά χρόνια, πιθανόν έως την α' δεκαετία του 12^{ου} αι. και αφορά τόσο την εκκλησιαστική όσο και την κοσμική έγγεια ιδιοκτησία⁷⁸.

Επανερχόμενοι στο ζήτημα του συνδυασμού των δύο αξιωμάτων, επαναλαμβάνουμε ότι εντοπίζουμε έξι (ή επτά;) κριτές που ήταν και αναγραφείς, ενώ για άλλους έξι μπορούμε με επιφύλαξη να υποθέσουμε ότι είχαν και φορολογικές αρμοδιότητες. Μαρτυρούνται ωστόσο επιπλέον δέκα (ή δεκατρείς;) θεματικοί κριτές, για τους οποίους δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι είχαν αναλάβει και χρέη αναγραφέως. Θα ήταν οπωσδήποτε αβάσιμο και παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η οικονομική ιδιότητα απλώς παραλείπεται⁷⁹. Από την άλλη, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι στο σύνολο των αναγραφέων που εντο-

78. J.-Cl. Cheynet, *Les Xèroi, administrateurs de l'Empire*, SBS 11 (2012) 1-34, σ. 20-21. – Για τις δημεύσεις μοναστηριακής περιουσίας στη Μακεδονία επί Αλεξίου Α' Κομνηνού, για τον τρόπο με τον οποίο μεθοδεύτηκαν και για την αναδιανομή των δημοσίων γαιών σε αυτοκρατορικούς ευνοούμενους και μέλη της βασιλικής οικογένειας βλ. συνοπτικά A. Iv. II. σ. 27 κ.ε., με πηγές και βιβλιογραφία. – Για τους τίτλους του υπερτίμιου και του πανυπερτίμιου βλ. V. Grumel, *Titulature de métropolitites byzantins. II. Métropolitites hypertimes*, στο *Mémorial Louis Petit. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, Bucarest 1948, σ. 152-184. – Για τον βέστη Μιχαήλ βλ. A. Iv. II. 45.94-95 (1090-1094). – Βλ. και PBW, Michael 162.

Σε χρυσόβουλλον του Αλεξίου Α' Κομνηνού, που χρονολογείται το 1104 (βλ. A. La. I. αρ. 56· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1220f), αναφέρονται δύο αναγραφείς, ο σεβαστός Ανδρόνικος και ο κουροπαλάτης Κωνσταντίνος. Οι εκδότες του εγγράφου (ό.π., σ. 290-291. – Βλ. και PBW, Andronikos 113 και Konstantinos 240) θεωρούν ότι οι αξιωματούχοι υπηρετούσαν στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, οι συγκεκριμένοι αναγραφείς ασκούσαν τα καθήκοντά τους στο θέμα Μακεδονίας (ή Θράκης και Μακεδονίας;), καθώς μαρτυρούνται να διενεργούν φοροτεχνικές πράξεις σε σχέση με το προάστιον Βαρζαχανίου, το οποίο πιθανότατα βρισκόταν στο πεδίον Γαρέλλης, στη Θράκη (γι' αυτό το προάστιον βλ. A. La. I. σ. 291). Μάλιστα, επειδή η συγκεκριμένη έγγεια ιδιοκτησία ήταν απομακρυσμένη από την υπόλοιπη περιουσία τους, οι Λαυριώτες ζήτησαν από τον Αλέξιο Α' να την ανταλλάξουν με άλλες, πλησιέστερες βασιλικές κτήσεις. Είναι ενδεικτικό ότι, αφού ο Κωνσταντίνος εκτέλεσε την αυτοκρατορική εντολή για ακριβή περιορισμό και παράδοση του προαστίου σε ευαγές ίδρυμα, ενημέρωσε σχετικά τον αυτοκράτορα και στη συνέχεια δεν ενεπλάκη στην ανταλλαγή. Αντιθέτως, την παράδοση των νέων βασιλικών κτημάτων προς τη μονή της Λαύρας εκτέλεσε με αυτοκρατορική εντολή ο κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Ρόδιος, καθώς αυτά βρίσκονταν στο θέμα Θεσσαλονίκης.

79. Ο αριθμός των κριτών μπορεί να ανέλθει στους δεκατρείς, αν δεν δεχθεί κανείς την προτεινόμενη ταύτιση ορισμένων προσώπων μεταξύ τους και αν τοποθετηθεί τελικά η θητεία του κριτού Θεοφύλακτου Ρωμίου στη β'-γ' δεκαετία του 11^{ου} αι. (βλ. ανωτ. σημ. 7). Για τους κριτές του τριπλού θέματος για τους οποίους δεν υπάρχουν ενδείξεις που να μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι έφεραν και το αξίωμα του αναγραφέως βλ. κατωτ. πίν. I, αρ. 1-6, 10-11, 14-15, 18-19, 25.

πίσαμε τα 2/3 ήταν θεματικοί κριτές. Το δεδομένο αυτό σε συνδυασμό με την έλλειψη ακριβολογίας ως προς την απόδοση των τίτλων και των αξιωματών, που διακρίνει σε αρκετές περιπτώσεις τους Βυζαντινούς, δεν μας επιτρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο οι κριτές που συνδύαζαν και το οικονομικό λειτούργημα να ήταν στην πραγματικότητα περισσότεροι από όσοι ρητά μαρτυρούνται.

Η ανάληψη του οικονομικού αξιώματος του αναγραφέως, εξισωτού ή πράκτορος από τον κριτή του θέματος πιθανότατα σχετίζεται με το γεγονός ότι την εποχή αυτή είναι όλο και συχνότερη η εκμίσθωση των φορολογικών εσόδων. Η πρακτική αυτή εξυπηρετούσε τις εισπρακτικές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης και βέβαια ήταν επικερδής για τον αποδέκτη του δικαιώματος⁸⁰. Προφανώς λοιπόν ορισμένοι από τους κριτές που αναλάμβαναν τη διοίκηση του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης επιδίωκαν να αυξήσουν τις οικονομικές τους απολαβές, όσο θα διαρκούσε η υπηρεσία τους στην ενημερούσα επαρχία της κεντρικής Μακεδονίας και δυτικής Θράκης. Ωστόσο, η τάση να συνδυάζονται το δικαστικό με το οικονομικό λειτούργημα πιθανώς εννοούνταν και από το γεγονός ότι συχνά οι υποθέσεις που έκριναν οι θεματικοί δικαστές ήταν οικονομικής φύσεως. Άλλωστε, και οι πράκτορες αναφέρεται ότι είχαν στο πλαίσιο των φοροεισπρακτικών τους καθηκόντων τους κάποιο δικαστικό και αστυνομικό ρόλο⁸¹. Φαίνεται λοιπόν ότι σε ένα βαθμό το φαινόμενο θα μπορούσε να αποδοθεί και στην ανάγκη να εξυπηρετηθεί καλύτερα το επαρχιακό δικαιοδοτικό σύστημα και γενικότερα να λειτουργήσει πιο εύελικτα και αποτελεσματικά η επαρχιακή διοίκηση. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι ο συνδυασμός των δύο ιδιοτήτων είναι μάλλον συχνότερος από τα μέσα περίπου του 11^{ου} αι. κ.ε. Στο διάστημα αυτό εντοπίζουμε αρκετούς κριτές που επιβεβαιωμένα ή ενδεχομένως είχαν συγχρόνως αναλάβει και αρμοδιότητες αναγραφέως, ενώ – όπως προαναφέρθηκε – οι περισσότεροι μνημονεύομενοι αναγραφείς ήταν και κριτές⁸². Ίσως θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια γενικότερη αναγκαιότητα και τάση για συσσώρευση των διοικητικών καθηκόντων σε ένα πρόσωπο. Αυτό αντικατοπτρίζουν

80. Βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 74 κ.ε. – N. Oikonomidès, *Evolution* (όπως σημ. 43) 149. – Του ιδίου, *Ρόλος κράτους* (όπως σημ. 58) 165, 212-213.

81. JGR 1, 312· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1214b (έτ. 1100). – Βλ. και F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 74. – Βλ. επίσης D. Simon, *Byzantinische Provinzialjustiz*, *BZ* 79 (1986) 310-343, σ. 335-336, 338-339, με αναφορά στο *πρακτορικών δικαστήριον* και ερμηνεία της σημασίας του. – Πρβ. ακόμη A. Iv. I. σ. 157-158, όπου σχολιάζεται η εκδίκαση υπόθεσης κτηματικής διαμάχης από τον *μεγάλο χαρτουλάριο του γενικού Κωνσταντίνου Καράμαλλου*. – N. Oikonomidès, *Listes* (όπως σημ. 3) 319: «tout fonctionnaire pouvait rendre justice dans les limites de la fonction qu'il exerçait».

82. Βλ. κατωτ. τον πίν. I, αρ. 7 κ.ε. και τον πίνακα II.

και οι μετέπειτα εξελίξεις στην επαρχιακή διοικητική οργάνωση από τα τέλη του 11^{ου} αι. (στη Μικρά Ασία) - αρχές του 12^{ου} αι. (στη Βαλκανική), οπότε ο δούξ συγκεντρώνει στο πρόσωπό του όλες τις διοικητικές αρμοδιότητες (στρατιωτικές/αστυνομικές, δικαστικές, οικονομικές)⁸³.

Η προαναφερθείσα μεταβολή εντοπίζεται στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης από τις αρχές του 12^{ου} αι. Στο εξής την ευθύνη της πολιτικής διοίκησης του θέματος αναλαμβάνει ο δούξ Θεσσαλονίκης, ο οποίος κατά τον 11^ο αι. είχε μόνο στρατιωτική εξουσία στο πλαίσιο του τριωνύμου θέματος – και περιστασιακά σε ευρύτερη περιοχή⁸⁴. Βέβαια, ήδη κατά το β' μισό του 11^{ου} αι. σημειώνεται ανάμειξή του στην απονομή δικαιοσύνης άλλοτε ως υπερέχουσα αρχής του θέματος⁸⁵ και άλλοτε έπειτα από αυτοκρατορική εντολή⁸⁶.

83. Βλ. Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 63-64, 76-77, 88, 90-91. – Ν. Oikonomidès, *Evolution* (όπως σημ. 43) 148-149. – Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 82, 83. – Α. Doch. σ. 63. – Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 293-294.

84. Βλ. Ρ. Lemerle, *Philippes* (όπως σημ. 6) 157, 159. – Η. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration* (όπως σημ. 3) 61. – Ν. Oikonomidès, *Evolution* (όπως σημ. 43) 148. – Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 81 και σημ. 281, 87 σημ. 311. – J.-Cl. Cheynet, *Du stratège de thème au duc : Chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle*, *TM* 9 (1985) 181-194, σ. 182, 191. – Γενικά δεχόμαστε ότι η περιφέρεια δικαιοδοσίας του δουκός Θεσσαλονίκης κατά την υπό εξέταση περίοδο εκτεινόταν στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, όπως η Β. Κρσμανοβίτς [*Byz. province* (όπως σημ. 4) 208-209 και σημ. 153] ορθά επεσήμανε, δεν υπάρχει απόλυτη και σταθερή αντιστοιχία ανάμεσα στην περιφέρεια των δουκών και των πολιτικών αρχών. Η ιστορικός αναφέρει ως παράδειγμα τη δράση των δουκών Θεσσαλονίκης βορειοδυτικά και νοτιοδυτικά του τριπλού θέματος κατά το α' μισό του 11ου αι. – Πρβ. V. Laurent, *Orghidan* (όπως σημ. 16) αρ. 235, που εξέδωσε σφραγίδα του Νικηφόρου Βοτανειάτη ως δουκός Βολερού και Στρυμόνος (βλ. και G. Zacos - A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, v. 1/3, Basil 1972, αρ. 2687, σ. 1465). Με βάση τη σφραγίδα αυτή θα έπρεπε να θεωρηθεί κανείς ότι γύρω στο 1068-1074 η δικαιοδοσία του δουκός Θεσσαλονίκης υπέστη μείωση. Ωστόσο, οι Natascha και Werner Seibt (*Siegel der Sammlung Orghidan. Eine Nachlese zur Edition V. Laurents*, *JÖB* 53, 2003, 195-203, σ. 199) πρότειναν άλλη ανάγνωση της σφραγίδας (*δουκι Πελοποννήσου και Ελλάδος*), η οποία έχει γίνει αποδεκτή (βλ. PBW, Nikephoros 3 και Boulloterion 4739. – Olga Karagiorgou, *On the way to the throne: the career of Nikephoros III Botaneiates before 1078*, στο *Hypermachos: Studien zur Byzantinistik, Armenologie und Geographik. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag*, Wien 2008, σ. 105-132, ιδίως σ. 105 σημ. 2).

85. Α. Ιν. ΙΙ. 37.3-16 (1063) και σ. 109. – Α. Λα. Ι. 41.6-8, 31-36 (1081). – Για τους δούκες ως υπερέχουσα αρχή στο θέμα λόγω στρατιωτικής ισχύος βλ. Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 81-82. – Β. Κρσμανοβίτς, *Byz. province* (όπως σημ. 4) 210. – Για την εμπλοκή του δουκός στην απονομή δικαιοσύνης κατά το β' μισό του 11^{ου} αι. βλ. Α. Γκουτζιουκώστας, *Judges* (όπως σημ. 1) 74-75.

86. Α. Ιν. ΙΙ. αρ. 33 (1061). – Α. Ιν. ΙΙ. αρ. 34 (1062). – Πρβ. και Α. Ιν. ΙΙ. αρ. 35 (1062). – Βλ. F. Dölger - P. Wirth, *Reg. II*, αρ. 948a-b.

Το 1079 μάλιστα ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Βοτανειάτης με χρυσόβουλλον του όρισε ότι η εκδίκαση των υποθέσεων της μονής Ιβήρων θα γίνεται προνομιακά μόνο από τον δούκα Θεσσαλονίκης και όχι από τους θεματικούς κριτές⁸⁷. Ωστόσο, δεν εντοπίζουμε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο δούξ Θεσσαλονίκης να εμπλέκεται στην οικονομική διοίκηση του θέματος⁸⁸. Αντιθέτως, τον 12^ο αι. ο δούξ αποτελεί τον καθ' ύλην αρμόδιο για τις δικαστικές και φορολογικές υποθέσεις της επαρχίας. Η εξέλιξη αυτή στην επαρχιακή διοίκηση αντικατοπτρίζεται και στον τίτλο του *δουκός*, που ενίοτε φέρει και ένα οικονομικό ή δικαστικό αξίωμα, την δε διεκπεραίωση των φορολογικών καθηκόντων αναλαμβάνει ο *λογαριαστής* του⁸⁹.

III. Παράλληλα με τους οικονομικούς αξιωματούχους του θέματος Θεσσαλονίκης και των μνημονευμένων συνδυασμών του, στην περιοχή εμφανίζονται να δρουν και υπάλληλοι της κεντρικής οικονομικής υπηρεσίας. Η παρουσία τους σχετίζεται με αυτοκρατορική εντολή για γενική απογραφή⁹⁰ ή για έλεγχο των ενεργειών των προηγούμενων εποπτών⁹¹. Οι πρώτες σχετικές μαρτυρίες τοποθετούνται χρονικά στο β' μισό του 10^{ου} αι. Το 956 ο πρωτοσπαθάριος και μέγας χαρτουλάριος του γενικού λογοθεσίου Ιωάννης εξέτασε αν έγιναν προς το συμφέρον του κράτους οι εκποιήσεις κλασματικής γης στην περιοχή της Ιερισσού, τις οποίες είχε διενεργήσει ο επόπτης Θεσσαλονίκης και Στρυμόνος Θωμάς [Μωροκούμouλος;] το 941-943⁹². Έγγραφο του 959, το οποίο φυλάσσεται στο αρχείο της μονής Βατοπεδίου, προέρχεται από το χέρι του μεγάλου χαρ-

87. A. Iv. II. 41.45-54 (1079) F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1044a [1040].

88. Πρβ. βέβαια Ν. Οικονομίδης, *Evolution* (όπως σημ. 43) 148, που αναφέρει ότι ήδη από τον 11ο αι. εμφανίζονται *δούκες* να εισπράττουν φόρους. Στην περίπτωση πάντως της Θεσσαλονίκης και της διοικητικής της περιφέρειας δεν εντοπίσαμε επεμβάσεις του *δουκός* σε δημοσιονομικές και γενικά οικονομικές λειτουργίες του θέματος είτε ως υπερέχουσα αρχής, είτε λόγω ανάθεσης σχετικών αρμοδιοτήτων.

89. A. Doch. 3.10-12, 16, 22-23, 36, 59, 70-71 (1112). – A. La. I. 64.59-66 (1162). – Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τ. Δ', Αγία Πετρούπολη 1897, ανατ. Bruxelles 1963, σ. 241.20-26 (1149).

90. Για τις έκτακτες και τακτικές γενικές απογραφές βλ. Ν. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 63 κ.ε.

91. Βλ. για παράδειγμα Α. Χέρ. 1.1-7 (956).

92. Α. Χέρ. 1.1-18 (956). – Για τις κλασματικές γαίες, δηλαδή εγκαταλελειμμένες γαίες που έπειτα από 30 έτη περιέρχονταν στην ιδιοκτησία του δημοσίου, βλ. *Traktat* (όπως σημ. 58) 116.1-10, 118.20-27, 119.33-37, 120.5-23, 123.18-22 και σ. 131-132, 139-140 (σχόλια). – G. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* (όπως σημ. 20) 75 κ.ε. – P. Lemerle, *Agrarian History* (όπως σημ. 26) 81-82, 160-163. – Ν. Οικονομίδης, *Das Verfalland im 10.-11. Jahrhundert: Verkauf und Besteuerung*, *FM* 7 (1986) 161-168. – Για τον μεγάλο χαρτουλάριο του γενικού, υπεύθυνο για την τήρηση του κεντρικού φορολογικού αρχείου, βλ. R. Guiland, *Logothètes* (όπως σημ. 44) 14. – Ν. Οικονομίδης, *Listes* (όπως σημ. 3) 313.

τουλαρίου του γενικού Κωνσταντίνου Καράμαλλου, «περιπολεύοντο(ς) ... ἐν τῷ θέματι(ι) Στρυ(μόνο)ς καὶ ἐξετάζοντο(ς) ... πε(ρι) τ(ῶν) κλασματι(ι) κ(ῶν) (καὶ) ἀπόρ(ων) τοπειῶν»⁹³. Σε μεταγενέστερο έγγραφο απαντά μνεία του ίδιου αξιωματούχου «τηνικαῦτα τούτου ἐν Θεσσαλονίκη περι[πολεύοντ(ος) ...]»⁹⁴. Οι δύο πληροφορίες συνδυασμένες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ένδειξη ότι τα θέματα Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης αποτελούσαν μια ενότητα την εποχή εκείνη, όπως συμβαίνει το 941-942 και το 974-975⁹⁵. Ωστόσο, η δράση του αξιωματούχου στις δύο περιφέρειες μάλλον εντάσσεται στο πλαίσιο σχετικών ελέγχων γενικά στη Μακεδονία ή ίσως και σε πολύ ευρύτερη περιοχή. Η τελευταία ερμηνεία φαίνεται πιθανότερη, καθώς παρατηρούμε ότι δραστηριοποιούνται διαδοχικά δυο μεγάλοι χαρτουλάριοι του γενικού και όχι απλώς χαρτουλάριοι των ἀρκλῶν, παρόλο που οι ἀρκλες (= παραρτήματα του γενικού λογοθεσίου που αφορούσαν εκτενείς περιφέρειες) υφίσταντο ήδη στα τέλη του 9^{ου} αι.⁹⁶. Η υπόθεση ότι οι δύο ανώτεροι οικονομικοί αξιωματούχοι διενεργούν απογραφές κλασματικών γαιών σε περιοχή πολύ ευρύτερη από τη Μακεδονία ενισχύεται και από την παρατήρηση ότι οι έλεγχοι για την καλή αξιοποίησή τους έγιναν σχεδόν μια *ινδικτιώνα* μετά την πώλησή τους, δηλαδή μάλλον στο πλαίσιο μιας γενικής απογραφής των δημοσίων γαιών.

Στο β' μισό του 11^{ου} αι. εμφανίζονται να διενεργούν γενικές απογραφές φορολογικοί υπάλληλοι της ἀρκλας της Δύσεως του γενικού λογοθεσίου παραρτήματος, δηλαδή της κεντρικής υπηρεσίας που ήταν αρμόδιο για τμήμα των δυτικών επαρχιών του κράτους⁹⁷. Σε έγγραφο του 1059 ο πατρίκιος, ανθύπατος, κριτής του βήλου, βασιλικός νοτάριος και αναγραφεύς της Δύσεως Λέων αναφέρεται ότι ανέλαβε την απογραφή τεσσάρων θεμάτων, τα οποία δυστυχώς δεν κατονομάζονται. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν οπωσδήποτε τα θέματα Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, καθώς κατά την αποστολή του ο αναγραφεύς επισκέφτηκε την πόλη της Θεσσαλονίκης και συνέταξε έγγραφο στο οποίο κατέγραψε τους παρόικους της μονής Ιβήρων σε κτήσεις που βρίσκονταν στην οικονομική περιφέρεια αυτών των θεμάτων: «ἐπεὶ μεμαθήκοι (ενν. ο ηγούμενος της μ. Ιβήρων) τὴν ἀναγραφὴν τῶν τεσσάρων θεμάτων) ἡμῖν ἀνατεθῆναι παρὰ

93. A. Vat. I. αρ. 1· το χωρίο: στ. 1-3 (959;) και σ. 66.

94. A. Iv. I. 4.36-38 (982) και σ. 122. – Πρβ. A. Iv. I. 9.25 (995) και σ. 157-158.

95. Βλ. ανωτ. σ. 149-150.

96. Κλητορολόγιον Φιλοθέου (899), έκδ. Ν. Οικονομίδης, *Listes* (όπως σημ. 3), σ. 113.29: «χαρτουλάριοι τῶν ἀρκλῶν» σ. 153.24: «οἱ σπαθάριοι καὶ νοτάριοι τῶν ἀρκλῶν τοῦ γενικοῦ». – Βλ. και W. Brandes, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 20) 197-198, με επιπλέον πηγές.

97. Για την ἀρκλα της Δύσεως του γενικού λογοθεσίου ή πιο συνοπτικά το γενικόν της Δύσεως βλ. J. Nesbitt - Ν. Οικονομίδης, *Catalogue I* (όπως σημ. 65) σ. 2. – A. Iv. I. σ. 267. – Βλ. και κατωτ. σημ. 98.

τοῦ κραταιοῦ (καὶ) ἀγίου ἡμῶ(ν) βασιλέως), ... ὥσπερ ὄρμαθόν τινα τοὺς προσόντ(ας) ταῖς ὑπ' αὐτὸν μοναῖς χρυσοβούλλ(ους) λόγους τῶν ῥηθέντων παναιοιδίμ(ων) βασιλέων (καὶ) τὰ τῶν ἐπαρχεωτῶν δικαστῶν ὑπομνήματα εἰληφώς, ὡς ἡμ(ᾶς) ἐν Θεσσαλονίκη πεφοίτηκεν ὑποδεικνύ(ων) μὲν αὐτὰ (καὶ) παρ' ἡμῶν ὑπαναγνωσθῆναι λιπαρῶν (καὶ) τὴν τῶν προσόντ(ων) αὐτοῖς παροίκ(ων) καπνολόγησιν ποιήσασθαι μάλα θερμῶς ἐξαιτούμενος ...»⁹⁸. Το συγκεκριμένο έγγραφο δείχνει ξεκάθαρα ὅτι οἱ ἀναγραφεῖς, ἐξισωτές ἢ ἐπόπτες τῆς Δύσεως ἀποστέλλονταν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα καὶ δὲν ἐδρευαν μόνιμα στὴ Θεσσαλονίκη⁹⁹. Ἐπίσης, ἀπὸ τὴ μελέτη αυτοκρατορικῶν ἐγγράφων καὶ ὑπομνήσεων δύο λογοθετῶν τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸν αυτοκράτορα, ποὺ συντάχθηκαν στὰ τέλη τοῦ 11^{ου} αἰ. καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 12^{ου} αἰ., προκύπτει ὅτι στὴν οἰκονομικὴ περιφέρεια τῆς Δύσεως ἐντάσσονταν καὶ τὰ θέματα Θράκης καὶ Μακεδονίας¹⁰⁰. Συνεπῶς, δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε ὅτι ἡ πρόσκαιρη παρουσία τῶν ἀναγραφῶν τῆς Δύσεως ἐντὸς τοῦ θέματος Βολερού, Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης ἀπέκλειε τὸν διορισμὸ καὶ τὴν ταυτόχρονη ἀλλὰ διαφορετικῆς ἐμβέλειας καὶ ποιότητας δράση τῶν θεματικῶν ἀναγραφῶν¹⁰¹, οὔτε θὰ πρέπει νὰ συγχέονται με

98. A. Iv. II. αρ. 32· τὸ χωρίο: στ. 30-33 (1059 ἢ 1074, με τὴν πρώτη χρονολογία νὰ θεωρεῖται πῶ πιθανή). – Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιφέρεια ποὺ ὑπόκειται στὸ γενικὸν τῆς Δύσεως τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ὑπάρχει προβληματισμὸς στοὺς μελετητές. Βλ. σχετικὰ A. Iv. II. σ. 85: «les quatre themes mentionnés ne peuvent pas être identifiés avec certitude. On peut supposer que l'un d'eux était celui de Boléron, Strymon et Thessalonique et que les autres avaient des dimensions comparables; cette hypothèse explique le terme τὸς Δυσέως dans la titulature de Léon». – J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue I* (ὅπως σημ. 65) σ. 2: «The anagraphis of the West operated only in part of the western provinces ...» σ. 3 (αρ. 1.4): «A fiscal unit called the “West” It is possible that by this term and at that time, the themes of Thrace, Macedonia, Boleron, Strymon and Thessalonica may be meant». Με τὸ ζήτημα προτιθεῖται νὰ ἀσχοληθῶ στὸ πλαίσιο ἐιδικοῦ ἀρθροῦ.

99. Πρβ. καὶ W. Brandes, *Finanzverwaltung* (ὅπως σημ. 20) 197-198. – Ἀντιθέτως βλ. Ν. Οικονομίδης, Ρόλος κράτους (ὅπως σημ. 58) 165, ποὺ θεωρεῖ ὅτι οἱ χαρτουλάριοι τῶν ἀρκλῶν παρέμεναν μόνιμα στὰ θέματα καὶ εἶχαν ὡς ἀποστολὴ τὴν ἐνημέρωση τοῦ θεματικοῦ κτηματολογίου.

100. A. La. I. 44.10-17 (1082)· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1077b. – A. La. I. 49.8-15 (1089)· Dölger - Wirth, ὁ.π., αρ. 1153k. – JGR 1, 334· πρβ. Dölger - Wirth, ὁ.π., αρ. 1245 (1109). – JGR 1, 336· πρβ. Dölger - Wirth, ὁ.π., αρ. 1246 (1109). – JGR 1, 338· Dölger - Wirth, ὁ.π., αρ. 1247 (1109).

101. Ἀντιθέτως βλ. A. Iv. II. σ. 82-83, ὅπου οἱ ἐκδότες χρησιμοποιοῦν τὴν ἐπιβεβαιωμένη παρουσία κριτῶν (καὶ ἀναγραφῶν) Βολερού, Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1044 καὶ τὸ 1088/9, γιὰ νὰ ἀποκλείσουν αὐτὰ τὰ ἔτη ὡς πιθανές χρονολογίες συντάξης ἐνός ἐγγράφου τοῦ κριτοῦ τοῦ βήλου καὶ ἀναγραφῆς τῆς Δύσεως Λέοντα [πρβ. P. Lemerle, *Notes* (ὅπως σημ. 65) 111. – A. La. I. σ. 220-222. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν (ὅπως σημ. 65) 234 σημ. 7, ποὺ ἀναπτύσσουν ἀνάλογη συλλογιστικὴ γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἐγγράφου]. Παρόλα αὐτὰ, δεχόμαστε τὴ χρονολογία ποὺ προτείνουν οἱ ἐκδότες τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Ἰβήρων, καθὼς αὐτὴ τεκμηριώνεται ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα (ὁ.π., σ. 83 §2). – Βλ. ἐπίσης A. La. I. σ. 221-222, ὅπου οἱ ἐκδότες ἐσφαλμένα ἐπιχειροῦν συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὴ δράση τοῦ θεματικοῦ ἀναγραφῶν Καταφλῶρον καὶ τὴ δράση τοῦ ἀναγραφῆς τῆς Δύσεως Λέοντα.

τους *αναγραφείς* του *θέματος*¹⁰². Οι τελευταίοι διενεργούσαν πιο τακτικές αναθεωρήσεις του *θεματικού φορολογικού αρχείου*, ελέγχοντας με αυτόν τον τρόπο και τις ενέργειες των άμεσων και ακόμη παλαιότερων προκατόχων τους¹⁰³, ενώ παράλληλα ενημέρωναν και το αρχείο της κεντρικής υπηρεσίας¹⁰⁴. Επίσης, διενεργούσαν επιτόπια έρευνα κάθε φορά που προέκυπτε ανάγκη, για να διεκπεραιώσουν συγκεκριμένες φορολογικές υποθέσεις ή να διευκολύνουν την επίλυση δικαστικών διαφορών οικονομικού περιεχομένου, που ανέκυπταν στο πλαίσιο του *θέματος*¹⁰⁵. Η παράλληλη δράση των αξιωματούχων της επαρχιακής και της κεντρικής διοίκησης είναι σαφές ότι εφαρμόζεται για περισσότερη ασφάλεια, καθώς έτσι γίνεται διπλός έλεγχος στα κτηματολόγια και στην άσκηση καθηκόντων όσων είχαν τελέσει *χρέη αναγραφέως* στην επαρχία.

Όσον αφορά το Βολερό, που δεν συμβαίνει να μνημονεύεται ρητά στις παραπάνω μαρτυρίες, επιβεβαιώνεται ότι εντασσόταν εξίσου στη δικαιοδοσία του *γενικού λογοθεσίου της Δύσεως* από τη μαρτυρία δύο εγγράφων, που φυλάσσονται στο αρχείο της μονής Ιβήρων. Πρόκειται για *ισκοκώδικα*, που αφορούν κτήσεις της μονής στη *διοίκησιν Βολερού και Στρουμόνος*. Τα επίσημα αντίγραφα εκδόθηκαν από το αρχείο της *άρκλας της Δύσεως*, καθώς συντάχθηκαν και υπογράφηκαν από τον *σπαθαροκandidάτο και χαρτουλάριο του γενικού λογοθεσίου, άρκλας της Δύσεως Γρηγόριο Χαλκούτζη (β' μισό του 11^{ου} αι.)*¹⁰⁶ και τον *μάγιστρο, κριτή του βήλου και χαρτουλάριο του γενικού της Δύσεως Νικήτα Ανζά (τέλος 11^{ου}-αρχές 12^{ου} αι.)*, αντίστοιχα¹⁰⁷. Είναι προφανές ότι για μεγαλύτερη διασφά-

102. Πρβ. Θ. Παπαζώτος, Βολερόν (όπως σημ. 65) 234 σημ. 7 και σ. 237, όπου ο κριτής του βήλου και *αναγραφεύς πάσης Δύσεως* Λέων συγκαταλέγεται στους κριτές του τριπλού *θέματος*. – Βλ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* (όπως σημ. 6) 210 (αρ. 11, 13).

103. A. Iv. I. 29.1-2 (1047). – A. La. I. 39.1-3 (1079). – A. Esph. 5.1-4 (1095): «*Εὐθύμιος (πρωτο-)κουροπ(α)λλ(ά)τ(ης) πραιτ(ω)ρ και ἀναγρα(φένς) Βο(λε)ρ(οῦ) Στρυμ(ό)ν(ος) και Θεσσαλονί(κης), κ(α)τὰ θειάν και βασιλικήν πρόστα(ξί)ν(ιν) διερευνώμενο(ς) τάς πράξεις τῶν πρὸ ἡμῶν γεγονότ(ων) ἀναγραφέων τῶν αὐτῶν θεμάτ(ων), ἤγουν τοῦ τε μαγίστρου Νι(κή)τ(α) τοῦ Ξιφιλίνου και τοῦ μοναχοῦ κυροῦ Γρηγορίου και ὑπερτ(ί)μ(ου) τοῦ Ξηροῦ, και ἐφ' οἷς δέον ταῦτας ἐπανορθούμενο(ς) ...*».

104. Για το αρχείο του *λογοθεσίου του γενικού* και τα επαρχιακά αρχεία των *θεμάτων* βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 97 κ.ε. – G. Ostrogorsky, *Steuergemeinde* (όπως σημ. 20) 87 κ.ε. – N. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 57 κ.ε. – N. Oikonomidès, *Fiscalité* (όπως σημ. 26) 31 κ.ε., 61 κ.ε.

105. Πρβ. A. Esph. 4.1 κ.ε. (1078).

106. A. Iv. I. αρ. 30 (ά.χ., β' μισό 11^{ου} αι.) και σ. 267-268. – Για τον Χαλκούτζη βλ. PBW, Gregorios (Chalkoutzes) 117 και Boulloterion 2323.

107. A. Iv. II. αρ. 48, ιδίως στ. 22 (1098-1103). – Για τις σωζόμενες σφραγίδες του Νικήτα Ανζά βλ. Κ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντιακά μολυβδόβουλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου*, Αθήναι 1917, αρ. 336. – J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue I* (όπως σημ. 65) αρ. 1.8 (11^{ου}-12^{ου} αι.). – Βλ. και PBW, Niketas (Anzas) 127. – Για τους *χαρτουλαρίους των αρκλών* βλ.

λιση των δικαιωμάτων τους οι μοναχοί φρόντισαν να εφοδιαστούν τα εν λόγω αντίγραφα από το παράρτημα της κεντρικής οικονομικής υπηρεσίας στο οποίο υπάγονταν οι κτήσεις τους, καθώς αυτά χρησίμευαν και ως τίτλοι ιδιοκτησίας¹⁰⁸.

Τέλος, στις αρχές του 12^{ου} αι. στην οικονομική περιφέρεια του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης ανατίθεται εκτάκτως φοροτεχνική δράση σε αξιωματούχους της κεντρικής ή επαρχιακής διοίκησης, που έχαιραν της αυτοκρατορικής εμπιστοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, ο ανεψιός του αυτοκράτορα πανσέβαστος σεβαστός Ιωάννης Κομνηνός ως δούξ Νικοπόλεως (1101) και αργότερα ως δούξ Λαρίσης (1103-1104) ανέλαβε με αυτοκρατορική εντολή να απογράψει τις κτήσεις της μονής Ιβήρων στο πλαίσιο μακροχρόνιων δικαστικών αντιδικιών. Η παρουσία της μονής εντοπιζόταν γεωγραφικά στη Χαλκιδική και την ανατολική Μακεδονία. Στον ίδιο αξιωματούχο ανετέθη επίσης να περιορίσει και να αποδώσει το χωρίον Ραδολίβος στη μονή, προφανώς διότι γνώριζε τις υποθέσεις της¹⁰⁹.

W. Brandes, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 20) 197-198. – Για την οικογένεια Ανζά, αρκετά μέλη της οποίας κατείχαν διοικητικές θέσεις, έχει συνταχθεί ειδικό άρθρο: J. Nesbitt - W. Seibt, *The Anzas Family. Members of the Byzantine Civil Establishment*, *DOP* 64 (2012).

108. Για τον ρόλο των *ισκοωδίκων* ως οιονεί τίτλων ιδιοκτησίας βλ. N. Svoronos, *Cadastre* (όπως σημ. 19) 58-59.

109. A. Iv. II. 52.86-87, 158 κ.ε. (1104) και σ. 227, *actes insérés*: αρ. 1, 4 F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1215a, 1218b). – A. Iv. II. αρ. 51 (1103) και σ. 206, *actes mentionnés*: αρ. 2· Dölger - P. Wirth, *ό.π.*, αρ. 1218d. – Διαφορετική φαίνεται να είναι η περίπτωση του βεστάρχου και λογαριαστού Κωνσταντίνου (τέλη 11^{ου} αι.), που εμφανίζεται να έχει οικονομική δράση εντός του θέματος στο πλαίσιο όμως των αρμοδιοτήτων του. Αυτός σύμφωνα με χρυσόβουλλον του Αλεξίου Α' Κομνηνού έλαβε εντολή τον Νοέμβριο του 1083 να παραδώσει στον δούκα Λαρίσης Λέοντα Κεφαλά *προάστειον* στην περιοχή Μεσόλιμνα, κοντά στη Θεσσαλονίκη, το οποίο ανήκε στην περιουσία του δημοσίου (A. La. I. 45.3-24, έτ. 1084· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* αρ. 1115a [1134]. – Βλ. και A. La. I. 49.36-45, έτ. 1089· Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1153k). Ο αξιωματούχος αναφέρεται επίσης σε έγγραφο του δονκός και πράκτορος Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Δούκα ότι με αυτοκρατορική εντολή είχε συντάξει έγγραφη πράξιν τον Νοέμβριο 1083 (:) σχετικά με μια κτήση της μονής της Λαύρας. Αυτή αποκαλούνταν Αρχοντοχώριον και, όπως επισημαίνουν οι εκδότες του εγγράφου, φαίνεται να ταυτίζεται με το προαναφερθέν *προάστειον* στα Μεσόλιμνα Θεσσαλονίκης (A. La. I. 64.59-66, έτ. 1162 και σ. 330, καθώς και Appendix II, σ. 363.48-49). Ο Αλέξιος αποκαλεί τον αξιωματούχο «βεστάρχην Κωνσταντίνον (και) λογαριαστήν τὸν ἄν(θρωπ)ον τοῦ γαληνίου κράτους ἡμῶν», ενώ ο αξιωματούχος υπογράφει και σφραγίζει την πράξιν του ως «Ο λογαριαστής Κωνσταντίνος και οικείος ἄνθρωπος τοῦ κραταιοῦ και ἁγίου ἡμῶν βασιλέως». Πιθανότατα πρόκειται για τον βεστάρχη Κωνσταντίνο, του οποίου σώζεται σφραγίδα με την επίκληση: «Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῶ δούλ(ω) Κων(σταντίνω) βεστάρχη (και) προνο(η)τ(ῆ) τοῦ ἁγίου ἡμ(ῶ)ν δεσπότη(ου)» [A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel* II. (όπως σημ. 28) αρ. 70. – Βλ. και PBW, *Konstantinos* 237 και 20363]. Συνεπώς, η εμπλοκή του λογαριαστού δικαιολογείται, αφενός, διότι γίνεται με αυτοκρατορική εντολή και, αφετέρου, διότι η υπόθεση αφορούσε περιουσία του δημοσίου, για την οποία φαίνεται ότι ήταν υπεύθυνος στην περιοχή.

Επίσης, σε χρυσόβουλλο λόγο του Αλεξίου Α' Κομνηνού, που απολύθηκε για τη μονή της Μεγίστης Λαύρας το 1109, αναφέρεται ότι κατά την προηγούμενη *ινδικτιώνα* (1107/8) ο γαμβρός του αυτοκράτορα *λογοθέτης των σεκρέτων* Μιχαήλ ανέλαβε να διενεργήσει «*τὴν [τ]ῆς ὅλης Θεσσαλον(ίκης) γεωδησίαν*». Οι εκδότες του εγγράφου επισημαίνουν ότι με τη φράση θα πρέπει να εννοηθεί η ευρύτερη περιφέρεια της Μακεδονίας που υπαγόταν στη Θεσσαλονίκη και όχι μόνο η στενή οικονομική περιφέρεια του *θέματος Θεσσαλονίκης*¹¹⁰. Η ερμηνεία αυτή προφανώς βασιζέται στο ότι ο αξιωματούχος αναφέρεται πως κατέγραψε όλη την περιουσία της μονής, που κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή γνωρίζουμε ότι στην πλειονότητά της εντοπιζόταν στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης – με εξαίρεση ορισμένες κτήσεις στις Σποράδες¹¹¹. Η περιστασιακή δράση των αξιωματούχων στην οικονομική περιφέρεια του τριπλού *θέματος* δείχνει πως στη φάση αυτή έχει μεγαλύτερη σημασία η σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στον αξιωματούχο και τον αυτοκράτορα, παρά το αξίωμα καθ'εαυτό και οι αρμοδιότητες που συνεπάγεται.

Συνοψίζοντας, από την εξέταση των πληροφοριών που αντλήσαμε από το πλούσιο πηγαίο υλικό – σφραγίδες, δικαιοπρακτικά έγγραφα, διοικητικά έγγραφα δικαστικού και οικονομικού περιεχομένου, χρυσόβουλλα και πιττάκια, αφηγηματικά κείμενα και επιστολές – προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα:

α) Στο πλαίσιο του τριπλού *θέματος* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης τα επιμέρους *θέματα* αποκαλούνταν και *διοικήσεις* ως οικονομικές περιφέρειες. Αυτές συχνά *απαρτίζουν* προσωρινές ή και εφήμερες *συνενώσεις*: Θεσσαλονίκης και Σερών, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης (;), Βολερού και Στρυμόνος. Μεταξύ αυτών, η τελευταία σύνθεση απαντά συχνότερα και φαίνεται να έχει μονιμότερο χαρακτήρα.

β) Χάρη στη διαίρεση της ευρείας διοικητικής περιφέρειας σε *διοικήσεις* και την εναλλασσόμενη διασύνδεσή τους τα *θέματα*-*διαμερίσματα* δεν έχασαν ποτέ την αυτοτελείά τους. Έτσι, παρότι το σύνθετο *θέμα* υφίστατο για δύο ολόκληρους αιώνες (αρχές του 11^{ου}- αρχές του 13^{ου} αι.), η συνένωση των επιμέρους *θεμάτων* δεν επέφερε τη συγχώνευσή τους.

γ) Εντός των *διοικήσεων* απαντούν ρητά οι *εξής ενορίες* (= φορολογι-

110. A. La. I. 58.24-26 (1109) και σ. 71, 291· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1245c. – Για το αξίωμα του *λογοθέτου των σεκρέτων* βλ. R. Guiland, *Logothètes* (όπως σημ. 44) 75 κ.ε. – N. Oikonomidès, *Evolution* (όπως σημ. 43) 132-133.

111. Βλ. σχετικά A. La. I. σ. 73-74. – Κατά την άποψη των εκδοτών της Λαύρας (ό.π., σ. 291, 302), δεν αποκλείεται ο *λογοθέτης των σεκρέτων* Μιχαήλ να ταυτίζεται με τον πρόεδρο και κριτή Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Ρόδιο (t.a.q. 1104). Η πρόταση αυτή δεν υιοθετείται από τους συντάκτες των σχετικών λημμάτων στο PBW (Michael 122 και 252).

κές υποπεριφέρειες): Βρώων, Ιερισσού (ή Ρεβενικείας και Ιερισσού), Εζεβών, Ζαβαλτίας και Λυκοσχίσματος. Η *αρχοντία* Στεφανιανών, η περιοχή της Καλαμαριάς και τα βάνδα Περιθεωρίου και Μοσυνοπόλεως ενδέχεται επίσης να συνιστούσαν *ενορίες*.

δ) Τον 11^ο αι. την επιστασία του ευρέος θέματος, και ως δικαστικής και ως οικονομικής διοικητικής ενότητας, είχε ο κριτής – ανεξάρτητα αν συνδύαζε και την οικονομική ιδιότητα του *αναγραφέως*. Εντοπίσαμε πάντως έξι (ή επτά;) περιπτώσεις κατά τις οποίες είναι βέβαιο ότι ο *θεματικός κριτής* είχε αναλάβει και αρμοδιότητες *αναγραφέως* – πέντε (ή έξι;) από αυτούς υπογράφουν ή μνημονεύονται συνδυάζοντας τα δύο αξιώματα, ενώ η οικονομική ιδιότητα ενός ακόμη υποδηλώνεται σαφώς από τη φοροτεχνική του δράση. Για έξι επιπλέον κριτές υπάρχουν ορισμένες ενδείξεις που με επιφύλαξη μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι οι αξιωματούχοι συνδύαζαν και φοροτεχνικά καθήκοντα. Δεν μπορούμε βέβαια να γενικεύσουμε και να επεκτείνουμε μια τέτοια υπόθεση και για τους υπόλοιπους δέκα (ή δεκατρείς;) κριτές, που απαντούν σε έγγραφα ή σφραγίδες χωρίς να μνημονεύεται το οικονομικό αξίωμα ή να υποδηλώνεται σχετικό καθήκον. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη: i) το συχνό φαινόμενο να μην αποδίδεται με ακρίβεια ο πλήρης τίτλος του αξιωματούχου – με συχνότερη την παράλειψη του οικονομικού αξιώματος, ακόμη και σε σχέση με υποθέσεις φορολογικής ή οικονομικής φύσεως – και ii) ότι περίπου τα 2/3 των μνημονευόμενων *αναγραφέων* ή *πρακτόρων* του σύνθετου θέματος κατά τον 11^ο αι. ήταν κριτές. Είναι λοιπόν αρκετά πιθανό ο αριθμός των *θεματικών κριτών* που ασκούσαν ταυτόχρονα και το λειτούργημα του *αναγραφέως* να είναι στην πραγματικότητα μεγαλύτερος από ό,τι μαρτυρείται στις πηγές.

ε) Η συσώρευση των δύο αξιωμάτων δείχνει να είναι συχνότερη από τα μέσα του 11^{ου} αι. Όπως έχει επισημανθεί ήδη, προφανώς το φαινόμενο σχετίζεται με τη συνηθισμένη κατά την εποχή αυτή πρακτική της εκμίσθωσης των φόρων, που απέφερε σημαντικά κέρδη στον αποδέκτη του δικαιώματος, αλλά και εξυπηρετούσε τις εισπρακτικές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης. Ενδέχεται ωστόσο ο συνδυασμός του οικονομικού και δικαστικού αξιώματος να εξυπηρετούσε και το δικαιοδοτικό σύστημα και γενικά τη γρηγορότερη και αποτελεσματικότερη διοικητική λειτουργία στο τριπλό θέμα. Πάντως, φαίνεται να προοιωνίζεται τον συνδυασμό όλων των διοικητικών αρμοδιοτήτων στο πρόσωπο του *δουκός* Θεσσαλονίκης από τις αρχές του 12^{ου} αι. κ.ε.

στ) Παράλληλα με τους οικονομικούς αξιωματούχους του θέματος, εντοπίζουμε τον 10^ο αι. τη δράση *μεγάλων χαρτουλαρίων του γενικού λογοθεσίου* στην περιφέρεια Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, πιθανώς όμως στο πλαίσιο γενικής απογραφής των δημοσίων γαιών.

ζ) Στα αθωνικά έγγραφα του β' μισού του 11^{ου} αι. εμφανίζονται να ασκούν καθήκοντα στο θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης ή σε σχέση με αυτό *αναγραφείς* και *χαρτουλάριοι* της *άρκλας της Δύσεως* του γενικού λογοθεσίου ή πιο συνοπτικά του γενικού της Δύσεως. Η *άρκλα της Δύσεως* ήταν παράρτημα της κεντρικής οικονομικής υπηρεσίας για τμήμα των ευρωπαϊκών επαρχιών, που δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς. Ωστόσο, όπως έχουν ήδη υποθέσει προηγούμενοι μελετητές και διαπιστώσαμε και εμείς από τη μελέτη των σχετικών εγγράφων, την εποχή αυτή η ευρεία περιφέρεια οπωσδήποτε περιελάμβανε το θέμα Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης καθώς και το θέμα Θράκης και Μακεδονίας. Οι μεν *αναγραφείς* της Δύσεως αναφέρεται ρητά ότι αποστέλλονταν από την Κωνσταντινούπολη, για να διεκπεραιώσουν γενική απογραφή στην ευρεία περιοχή. Συνεπώς, η παραμονή τους στο τριπλό θέμα ήταν προσωρινή, μέχρι να ολοκληρωθεί η αποστολή τους. Δεν θα πρέπει λοιπόν να αποκλείεται η ταυτόχρονη παρουσία και δράση των *αναγραφέων* Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, ούτε να συγχέονται οι *αναγραφείς* της Δύσεως με τους *θεματικούς αναγραφείς*. Οι δε *χαρτουλάριοι* της *άρκλας της Δύσεως* εμφανίζονται κυρίως να παρέχουν στους φορολογούμενους *ισοκώδικα*, που αποτελούσαν οιοσδήποτε τίτλους ιδιοκτησίας.

η) Στις αρχές του 12^{ου} αι. εντοπίζουμε επίσης την περιστασιακή φοροτεχνική δράση αξιωματούχων της κεντρικής ή επαρχιακής διοίκησης, που δεν είχαν μεν άμεση σχέση με την οικονομική περιφέρεια του τριπλού θέματος, αλλά έχαιραν της απολύτου εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα.

θ) Τέλος, αξιοποιώντας το πηγαίο υλικό, το οποίο έχει εμπλουτιστεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια χάρη κυρίως σε νέες εκδόσεις σφραγιστικού και αρχειακού υλικού, και λαμβάνοντας υπόψη τα μέχρι τώρα πορίσματα της έρευνας στη διοικητική προσωπογραφία, συντάξαμε δύο καταλόγους. Ο ένας κατάλογος περιλαμβάνει με χρονολογική (κατά το δυνατό) σειρά όλους τους γνωστούς *θεματικούς κριτές* του 11^{ου} αι., είτε εμφανίζονται να συνδυάζουν το οικονομικό λειτουργήμα είτε όχι. Ο δεύτερος κατάλογος καταγράφει τους μνημονεύμενους *αναγραφείς* ή *πράκτορες* του θέματος. Οι πίνακες δείχνουν: i) ότι θα ήταν έωλη μια γενίκευση όσον αφορά την πρακτική συνδυασμού της οικονομικής ιδιότητας στο πρόσωπο του *θεματικού κριτού*, και ii) σε ποια φάση το φαινόμενο της συσσώρευσης των δύο αξιωμάτων εντοπίζεται συχνότερα. Η χρησιμότητα των καταλόγων έγκειται παράλληλα στο γεγονός ότι καταγράφονται νέα πρόσωπα, που δεν περιλαμβάνονταν σε προηγούμενους συγκεντρωτικούς καταλόγους, αναθεωρούνται χρονολογικές τοποθετήσεις ως προς τη θητεία ορισμένων αξιωματούχων, σχολιάζονται και σε ορισμένες περιπτώσεις ανασκευάζονται προτάσεις που αφορούν στην ταύτιση προσώπων ή την εξακρίβωση των αξιωμάτων τους¹¹².

112. Οι προγενέστεροι κατάλογοι που έχουν συνταχθεί δεν αφορούν αποκλειστικά κρι-

τές, αλλά γενικά αξιωματούχους του θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, καθώς και μαρτυρίες για το συγκεκριμένο θέμα. Βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν (όπως σημ. 2) 313 κ.ε., 470 κ.ε., 491-492. – P. Lemerle, *Philippes* (όπως σημ. 6) 151 κ.ε. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν (όπως σημ. 65) 233 κ.ε. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* (όπως σημ. 6) 204 κ.ε. Ακόμη και έτσι, υπάρχουν αρκετά δεδομένα που χρήζουν αναθεώρησης ή διόρθωσης. Πιο πρόσφατα, ο Α. Γκουτζιουκώστας [Judges (όπως σημ. 1) 80 κ.ε.] στο πλαίσιο σχετικού άρθρου συνέταξε ειδικό κατάλογο κριτών Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης, καταγράφοντας όσους είχαν διατελέσει προηγουμένως κριτές του ιπποδρόμου και κριτές του βήλου. Τέλος, τους κριτές που υπηρετούν στο τριπλό θέμα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 11^{ου} αι. και τις πρώτες δεκαετίες του 12^{ου} αι. απαριθμεί και ο Σ. Γεωργίου στο άρθρο που περιλαμβάνει ο παρών τόμος με τίτλο: Ο βέστης και *πραιίτωρ* πάσης Θεσσαλίας Μιχαήλ. Παρατηρήσεις για τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης στα τέλη του ΙΑ' αιώνα, *Βυζαντικά* 30 (2012) 195-209. Η έρευνά μας έγινε σε παράλληλους χρόνους. Έχοντας ωστόσο αναλάβει την επιμέλεια έκδοσης έχω γνώση της μελέτης του κ. Γεωργίου και επισημαίνω ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις απόψεις μας ως προς τη θητεία των κριτών Λέοντα υπ' αρ. 13 και 17, Νικήτα υπ' αρ. 15, Ευθυμίου υπ' αρ. 22 και Νικηφόρου Κοντοστέφανου υπ' αρ. 24.

Παράρτημα

Ι. Πίνακας κριτών θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης
[με έντονα γράμματα όσοι είναι ή ενδέχεται να είναι και αναγραφείς]

1. σπαθαροκανδιδάτος και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Θεοφύλακτος (;) Ρωμαίος (;) (940-980 ή και αργότερα) ¹¹³
2. πρωτοσπαθάριος επί του χρυσοτρικλίνου και κριτής Θεσσαλονίκης (ή μάλλον Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης) Μιχαήλ Σερβλίας (ca. 1029/1030) ¹¹⁴
3. πρωτοσπαθάριος, μυστογράφος, κριτής επί του ιπποδρόμου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Μιχαήλ (11 ^{ος} αι. – πιθανώς ταυτίζεται με τον Μιχαήλ Σερβλία) ¹¹⁵
4. πρωτοσπαθάριος και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος (1033) ¹¹⁶

113. Βλ. ανωτ. σημ. 7.

114. Βλ. ανωτ. σημ. 1. – Ανώνυμος θεματικός κριτής αναφέρεται σε επιστολή του πατριάρχη Αλέξιου Στουδίτη προς τον Θεοφάνη Θεσσαλονίκης το 1027 (έκδ. V. Benešević, *VV* 12, 1906, 516-517, σ. 517· V. Grumel - J. Darrouzès, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, v. I : *Les actes des patriarches*, Fasc. II-III : *Les registes de 715 à 1206*², Paris 1989, αρ. 831, 832. Βλ. και PBW, Anonymus 456). Δεν συμπεριλαμβάνουμε στον πίνακα τον αναφερόμενο κριτή, δεδομένου ότι ορίσαμε ως ασφαλές t.a.q. για τη συγκρότηση του σύνθετου θέματος το 1033. Ο Μιχαήλ Σερβλίας, αντίθετα, καταγράφεται στον πίνακα, διότι δεχόμαστε την υπόθεση ότι πιθανώς ταυτίζεται με τον κριτή Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης υπ' αρ. 3 (βλ. και κατωτ. σημ. 115).

115. G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, ed. J. Nesbitt, v. II, Berne 1984, αρ. 594. – J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue I* (όπως σημ. 65) αρ. 18.25 (11^{ος} αι.). – Οι Nesbitt και Οικονομίδης προτείνουν ταύτιση με τον Μιχαήλ Σερβλία (1029), άποψη που υιοθετεί ο Α. Γκουτζιουκώστας (Judges 70, 80) και η Α.-Κ. Wassiliou-Seibt (*Der Familienname Serblias und seine Träger in Byzanz. Eine sigillographisch-prosopographische Studie*, *SBS* 11, 2011, 35-55, αρ. 2. Ευχαριστώ τη συγγραφέα για την ευγενή καλοσύνη να μου διαθέσει το άρθρο). – Πρβ. PBW, Michael 154 και 20120, που δέχονται ως πιθανή την ταύτιση των δύο προσώπων, αλλά χρονολογούν τις σφραγίδες στα μέσα του 11ου αι. Θα πρέπει ωστόσο να λάβουμε υπόψη ότι είναι μεγάλος ο αριθμός των κριτών που τοποθετούνται κατά προσέγγιση στα μέσα του 11ου αι. – Για το αξίωμα του μυστογράφου βλ. Α. Gkoutzioukostas, *Some remarks on mystographos and mystolektes*, στο *Ηπειρόνδε. Proceedings of the 10th International Symposium of Byzantine Sigillography, Ioannina, 1-3 October 2009*, ed. Chr. Stavrakos – Barbara Papadopoulou, Ioannina 2011, σ. 191-219 και σ. 205-206 για τον εν λόγω αξιωματούχο.

116. A. Vat. I. 6.10 (1033). – Βλ. PBW, Andronikos 116. – Σε πρωτότυπο αφιερωτήριο έγγραφο

5. πρωτοσπαθάριος, θεσμογράφος, κριτής επί του ιπποδρόμου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικήτας (ca. β' τέταρτο του 11 ^{ου} αι.) ¹¹⁷
6. σπαθαροκανδιδάτος, ασηκρήτις, βασιλικός νοτάριος του εφόρου (των βασιλικών κουρατωρειών;) και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Καματηρός (1037) ¹¹⁸

από το αρχείο της μονής Ζωγράφου (Α. Ζο. αρ. 2, σ. 7) επισυνάπτεται σφραγίδα του πρωτοσπαθαρίου και κριτού Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρονίκου. Το έγγραφο τοποθετείται χρονικά από τους εκδότες στο 1023 ή στο 1038. Όπως έχει επισημάνει ο P. Lemerle (*Philippes* 161 σημ. 2. – Α. La. I. σ. 49 σημ. 191. – Πρβ. Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 237 σημ. 26), το ζήτημα της χρονολόγησης του εγγράφου προκαλεί προβληματισμό, η δε σφραγίδα δεν φαίνεται να έχει καμία σύνδεση με το έγγραφο και μάλλον τοποθετήθηκε κάποια στιγμή αργότερα. Ο Lemerle επίσης μας πληροφορεί για μια ακόμη σφραγίδα, που ανήκει σε ομώνυμο κριτή. Τη σφραγίδα έχουν εκδώσει χωριστά ο G. Schlumberger και ο Κ. Κωνσταντόπουλος και την χρονολογούν γενικά στον 11^ο-12^ο αι. – Πρβ. επίσης Α. Vat. I. σ. 88, που προτείνουν ταύτιση του κριτού Ανδρονίκου υπ' αρ. 4 με τον ομώνυμο κριτή υπ' αρ. 9, θεωρώντας πιθανό να επαναδιορίστηκε στην ίδια θέση λίγα έτη αργότερα.

117. J.-C. Cheynet - C. Morrisson - W. Seibt, *Les sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris 1991, αρ. 197 (ca. β' τέταρτο 11^{ου} αι.). – Για τον Νικήτα βλ. και Α. Gkoutzioukostas, *Judges* 71, 80. – Πρβ. PBW, Niketas 122 και Boulloterion 538, όπου ο εν λόγω Νικήτας ταυτίζεται με τον ομώνυμο κριτή (υπ' αρ. 15) που υπηρετούσε στο θέμα πριν από το 1062. – Όσον αφορά τη χρονολόγηση της θητείας του Νικήτα, οι εκδότες της σφραγίδας (σ. 140) προτείνουν η υπηρεσία του να τοποθετηθεί μετά τον σπαθαροκανδιδάτο και κριτή Ιωάννη (υπ' αρ. 8). Εμείς τοποθετούμε τον Νικήτα ανάμεσα στον Ανδρόνικο (υπ' αρ. 4) και τον Κωνσταντίνο Καματηρό (υπ' αρ. 6), θεωρώντας μάλλον βέβαιο ότι διάδοχος του Ιωάννη (υπ' αρ. 7 = υπ' αρ. 8) είναι ο Ανδρόνικος (υπ' αρ. 9). Βλ. Α. La. I. 39.1-3 (1079), όπου οι δύο κριτές και αναγραφείς μνημονεύονται διαδοχικά, και τα σχόλια των εκδοτών σε σ. 221. – Βλ. και κατωτ. σημ. 121. – Για το αξίωμα του θεσμογράφου βλ. Α. Γκουτζιουκώστας, *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 200-201.

118. A. Doch. 1.35 (1037) και η σφραγίδα σ. 49 [= N. Oikonomides, *Dated Seals* (όπως σημ. 2) αρ. 83]. – Βλ. P. Lemerle, *Philippes* 159. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 207-208. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 233. – PBW, Konstantinos (Kamateros) 256.

Ο κριτής Κωνσταντίνος Καματηρός το 1037 (Α. Doch αρ. 1) επικυρώνει με υπόμνημά του τα δικαιώματα της μονής Δοχειαρίου στην Περιγαρδίκεια (σημ. Πυργαδίκια Χαλκιδικής). Όπως επισημαίνει ο εκδότης του εγγράφου Ν. Οικονομίδης (ό.π., σ. 50), ήταν συνηθισμένο για τους επαρχιακούς διοικητές να εκδίδουν τέτοιου είδους έγγραφα. Το ότι περιληπτικά παρατίθεται και ο περιορισμός της κτήσης σύμφωνα με προγενέστερη απογραφή, δεν θεωρώ ότι υποδηλώνει ανάληψη του αξιώματος του αναγραφέως από τον κριτή. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Καματηρός έφερε και το αξίωμα του βασιλικού νοταρίου του εφόρου (των βασιλικών κουρατωρειών;), άρα πιθανότατα ανήκε στην υπηρεσία που ήταν αρμόδια για τις επισκέψεις και τις κουρατωρείες των επαρχιών. Ενδεχομένως αυτό συνέβαλε στην απόφαση των μοναχών να ζητήσουν από τον αξιωματούχο έγγραφο επικύρωσης της περιουσίας τους στην Περιγαρδίκεια, δεδομένου ότι αυτή βρισκόταν στο πεδίον της Ρεβενικείας, δηλαδή σε περιοχή που αποτελούνταν από κλασματικές γαίες. – Για τους όρους επίσκεψις, κουρατωρεία, έφορο των κουρατωρειών, πεδίον βλ. F. Dölger, *Finanzverwaltung* (όπως σημ. 19) 39 κ.ε., 45 και 151-152. – Του ιδίου, *Πεδίον. Ein Beitrag zur byzantinischen Lexikographie*, [Sitzungber. der Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Jg. 1959 - Heft 9] München 1959. – N. Oikonomides, *Evolution*

7.	<i>ασηκρήτις, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ιωάννης (αρχές της δεκαετίας του 1040 – πιθανότατα ταυτίζεται με τον ομώνυμο Ιωάννη υπ' αρ. 8 – με επιφύλαξη ταυτίζεται με τον ομώνυμο αναγραφέα σε πίν. ΙΙ, υπ' αρ. 3)¹¹⁹</i>
8.	<i>σπαθαροκανδιάτος, ασηκρήτις και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ιωάννης (1042)¹²⁰</i>
9.	<i>πρωτοσπαθάριος, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος (Αύγ. 1047)¹²¹</i>
10.	<i>πρωτοσπαθάριος, ύπατος και κριτής επί του ιπποδρόμου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Βασίλειος (μέσα του 11^{ου} αι. – πιθανώς ταυτίζεται με τον υπ' αρ. 11)¹²²</i>
11.	<i>κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Βασίλειος Μ..άνης (Μαγγάνης;) (μεταξύ 1047/8 και 1061)¹²³</i>
12.	<i>πρωτοσπαθάριος επί του χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του ιπποδρόμου, βασιλικός νοτάριος του εφόρου και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Γεώργιος Εξαμιλίτης (μεταξύ 1047/8 και 1055/6 – προφανώς και αναγραφεύς)¹²⁴</i>

(όπως σημ. 43) 136 σημ. 66, 138 και σημ. 81. – J.-Cl. Cheynet, *Épiskeptitai et autre gestionnaires des biens publics (d'après les sceaux de l'IFEB)*, SBS 7 (2002) 87-117, σ. 87-92.

119. A. La. I. 39.2 (1079). – Βλ. ανωτ. σ. 165-166 και σημ. 65, 139, για το ενδεχόμενο ταύτισης με τους ομώνυμους αξιωματούχους και για τις διστάμενες απόψεις των μελετητών.

120. A. Iv. I. 27.3, 8-9 (1042) και τη σφραγίδα του σ. 243 [= N. Oikonomides, *Dated Seals* (όπως σημ. 2) αρ. 85]. – J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue I* (όπως σημ. 65) αρ. 18.24, a και b (11^{ος} αι.). – A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel II* (όπως σημ. 28) αρ. 182 (ca. 1030-1050). – A. Iv. II. 32.21-25, 31 (1059 ή 1074). – Βλ. ανωτ. σ. 164-166 και σημ. 65.

121. A. Iv. I. 29.1-2, 98 (Αύγ. 1047). – A. Iv. II. 32.21-27 (1059 ή 1074)· 34.19-20, 27 (1062)· 35.12-13 (1062)· 40.6-7, 12, 42 (1071)· 43.15 (1085). – A. La. I. 39.1-2 (1079)· 47.1, 30-31 (1085)· 50.2-3, 10, 23-24, 30-31 κ.α. (1089)· 56.106 (1104)· 58.28 (1109). – Βλ. και A. La. σ. 221, 290-291, όπου οι εκδότες προτείνουν να τοποθετηθεί η θητεία του μεταξύ 1044 και 1049/50 ως άμεσου διαδόχου του ασηκρήτις Ιωάννη. – A. Iv. II. σ. 84, 95. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 237 και σημ. 26. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 209, 210, 213. – PBW, *Andronikos* 104.

122. G. Zacos - J. Nesbitt, *Seals II* (όπως σημ. 115) αρ. 964. – Βλ. PBW, *Basileios* 20152, όπου θεωρείται πιθανό να ταυτίζεται με τον Βασίλειο υπ' αρ. 11. – Για τον αξιωματούχο βλ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 209. – Α. Gkoutzioukostas, *Judges* 71, 81.

123. Πρβ. A. Iv. II. 33.5 (1061) και σ. 89, όπου προτείνεται να τοποθετηθεί η θητεία του μεταξύ 1044 και 1061. – Βλ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 211. – PBW, *Basileios* 127 (μέσα 11^{ου} αι.). Ωστόσο βλ. ανωτ. σημ. 117 και 121, όπου επισημαίνεται η άμεση διαδοχή των κριτών Ιωάννη (υπ' αρ. 7 = υπ' αρ. 8) και Ανδρονίκου (υπ' αρ. 9). Άρα, η θητεία του Βασίλειου θα πρέπει να τοποθετηθεί μετά το 1047.

124. A. Iv. II. 34.15-20, 27 (1062)· 35.12, 15, 35 (1062)· 48.12 (1098-1103). – Για τον Γεώργιο

13. <i>ύπατος, κριτής του βήλου, του ιπποδρόμου και Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Λέων Θυλακάς (1056 — και αναγραφεύς;)</i> ¹²⁵
14. <i>πατρίκιος και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Κυρίτζης (προ 1062/μέσα του 11^{ου} αι.)</i> ¹²⁶
15. <i>πατρίκιος, κριτής του βήλου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης και άνθρωπος του βασιλέως Νικήτας (προ Φεβρ. 1062, ca. 1060)</i> ¹²⁷
16. <i>ύπατος, κριτής του ιπποδρόμου, του βήλου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικόλαος Σερβλίας (Φεβρ. 1062 — και αναγραφεύς;)</i> ¹²⁸
17. <i>δισύπατος, κριτής του βήλου, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Λέων (Θυλακάς;) (1064/5)</i> ¹²⁹

Εξαμιλίτη βλ. Α. Iv. I. σ. 56· II. σ. 94-95, 184, 185. – Α.-Κ. Wassiliou, Die Familie Hexamilites. Ein Beitrag zur byzantinischen Prosopographie, *Ελληνικά* 52/2 (2002) 243-261, σ. 248 (αρ. 8). – PBW, Georgios (Hexamilites) 131. – Α. Gkoutzioukostas, Judges 71, 81. – Βλ. και ανωτ. σ. 163.

125. *Actes de Dionysiou*, éd. N. Oikonomides, [Archives de l' Athos IV] Paris 1968, αρ. 1.15-16 (Αύγ. 1056). – Α. Iv. II. 31.61 (Σεπτ. 1056)· 37.5-6 (1063). – Βλ. ανωτ. σ. 164-165 και σημ. 66. – Πρβ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 210, 211, 213, που όμως δεν σχολιάζει καθόλου τα περί ταύτισης του Λέοντα Θυλακά με ομώνυμους αξιωματούχους που δρουν στο θέμα.

126. Α. Iv. II. 34.8-9 (1062) και σ. 93. – Πρβ. PBW, Anonymus (Kyritzis) 304, όπου εσφαλμένα αναφέρεται ως κριτής Στρυμόνος, όπως και ο Μιχαήλ Σερβλίας, που ασχολήθηκε με την ίδια υπόθεση (βλ. ανωτ. σημ. 1). – Σώζεται επιστολή του Μιχαήλ Ψελλού προς έναν ανώνυμο κριτή Βολερού. Ο Ψελλός ζητεί ως προσωπική διευκόλυνση από τον αξιωματούχο να επισκεφτεί τη μονή Δοβροσόοντος, που του ανήκε, και να τον βοηθήσει να βελτιώσει την κατάστασή της [Ψελλός, *Επιστολαί* (όπως σημ. 68) αρ. 89. – Βλ. PBW, Anonymus 2412]. Παράλληλα, γνωρίζουμε ότι στους μαθητές του Ψελλού συμπεριλαμβανόταν και ένας νομομαθής Κυρίτζης (Ψελλός, *ό.π.*, αρ. 27-28, 209-210. – Βλ. PBW, Anonymus 2348). Φαίνεται αρκετά πιθανό ο κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Κυρίτζης να ταυτίζεται με τον ομώνυμο μαθητή του Ψελλού και ίσως με τον ανώνυμο αποδέκτη της εν λόγω επιστολής.

127. Α. Iv. II. 34.9 (1062). – Α. La. I. 41.32-33 (1081)· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1052. – Πρβ. J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue I* (όπως σημ. 65) αρ. 18.26 (11^{ος} αι.). – Βλ. και Α. La. I. σ. 228. – Α. Iv. σ. 93, 94. – J.-C. Cheynet - C. Morrisson - W. Seibt, *Seyrig* (όπως σημ. 117) σ. 140. – Α. Gkoutzioukostas, Judges 74, 82. – Αντιθέτως βλ. Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 206, που ακολουθώντας τον Σ. Κυριακίδη (Βολερόν 471) θεωρεί πιθανή την ταύτιση του εν λόγω Νικήτα με τον Νικήτα Ξιφιλίνο (υπ' αρ. 21). Ωστόσο, το σφάλμα του Κυριακίδη έχει ήδη επισημάνει ο P. Lemerle (*Philippes* 160 σημ. 4, 165 σημ. 5). – Πρβ. επίσης Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 235, που εσφαλμένα κάνει λόγο για συνύπαρξη στο θέμα δύο κριτών, του Νικήτα και του Νικολάου Σερβλίας. – Βλ. και ανωτ. σημ. 117.

128. Α. Iv. II. 34.33 (Φεβρ. 1062)· 35.1-2, 39-40, 51 (1062). – Βλ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν 315. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 211. – PBW, Nikolaos (Serblis) 115. – Α.-Κ. Wassiliou-Seibt, Serblis (όπως σημ. 115) αρ. 8-10.

129. Α. La. I. 39.2-3 (1079). – Πρβ. και Α. Esph. 4.4 (1078). – Βλ. και ανωτ. σ. 166.

18. πατρίκιος, κριτής του βήλου, του ιπποδρόμου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Μιχαήλ (γ' τέταρτο του 11 ^{ου} αι.) ¹³⁰
19. βέστης και πραιτώρ πάσης Θετταλίας Μιχαήλ (γ' τρίτο του 11 ^{ου} αι. / οπωσδήποτε πριν από τον Ξιφιλίνο) ¹³¹
20. πρωτοβεστάρχης, κριτής του βήλου, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Χριστόφορος ο Λ[...].δ() (1078 — και αναγραφεύς;) ¹³²
21. μάγιστρος, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικήτας Ξιφιλίνος (1088-1089) ¹³³

130. Ι. Λεοντιάδης, *Μολυβδόβουλλα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης*, [ΚΒΕ/ΑΠΘ - ΒΚΜ 40], Θεσσαλονίκη 2006, αρ. 17 (ca. 1050). – Βλ. και Α. Gkoutzioukostas Judges 71, 81. – Με τη διαβεβαίωση του εκδότη ότι τα σφραγιστικά δεδομένα το επιτρέπουν, προτιμούμε να τοποθετήσουμε τη θητεία του πατρικίου Μιχαήλ στο γ' τέταρτο του 11^{ου} αι., δεδομένου ότι είναι μεγάλος ο αριθμός των κριτών που επιβεβαιωμένα υπηρετούσαν στα μέσα του 11^{ου} αι. Για την πρόταση αυτή λαμβάνουμε υπόψη και την επισήμανση του Σ. Γεωργίου (*Πραιτώρ Μιχαήλ* 208), ότι οι κατώτεροι πλέον τίτλοι του υπάτου, του δισυπάτου, του πατρικίου, του βέστου, του πρωτοβεστάρχου και του μάγιστρου αποδίδονταν στους κριτές του τριπλού θέματος κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν από την άνοδο των Κομνηνών (πρβ. τους κριτές υπ' αρ. 13-21).

131. Α. Iv. III. 57.14-15 (1250): V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, v. I: *Les actes des patriarches*, Fasc. IV: *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, αρ. 1312: «... πρὸς(ε) δὲ τούτοις (καί) παράδοσιν τοπικὴν γεγωνυῖαν παρὰ τινος(ε) Μιχαήλ βέστου καὶ πραιτ(ο)ρο(ε) πάσης(ε) Θετταλίας(ε), ἐπὶ τοῦ μέσου ἐδείκνυε (καί) ἐδίδου ἀναγινώσκεσθ(αι)». – Βλ. Σ. Γεωργίου, *Πραιτώρ Μιχαήλ* 195 κ.ε., 209, για τη χρονολόγηση της θητείας του κριτού. – Οι εκδότες του εγγράφου (ό.π. σ. 85) προτείνουν την ταύτιση του βέστου και πραιτώρος Μιχαήλ με τον βέστη Μιχαήλ Σπανόπουλο, που απαντά ως υφιστάμενος του κουροπαλάτου, κριτού και απογραφέως Ευθυμίου. Βέβαια, μια τέτοια πρόταση προϋποθέτει ότι ο Ευθύμιος είχε υπηρετήσει στο θέμα και μια σε προηγούμενη περίοδο – μεταξύ 1065 και 1087 (βλ. ανωτ. σ. 160 και κατωτ. σημ. 134). – Στο χωρίο που παραθέτουμε γίνεται αναφορά σε τοπικὴν παράδοσιν που διενήργησε ο κριτής σε σχέση με τη μονή της Θεοτόκου Ελεούσης στη Στρούμιτσα, την κυριότητα της οποίας διεκδικούσαν η μονή Ιβήρων και ο επίσκοπος Στρουμίτζης. Δεδομένου ότι δεν έχουμε πληροφορίες για το περιεχόμενο του εγγράφου ούτε για το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η σύνταξή του, θα ήταν παράτολμο να εντάξουμε τον Μιχαήλ στους κριτές και αναγραφείς, παρότι συνήθως – αλλά όχι πάντα (βλ. ανωτ. σημ. 60) – τέτοιου είδους έγγραφα συντάσσονταν από αξιωματούχους με οικονομικά καθήκοντα.

132. Α. Esph. 4.1-2 (1078). – Βλ. Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 236. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 212. – PBW, Christophoros 110. – Α. Gkoutzioukostas, Judges 75, 83.

133. Α. La. I. 50.1-2 (1089): 52.10-13, 27-28 (1094). – Α. Xén. 2.1 (1089): 3.22 (1300). – Α. Doch. 2.40 (1089). – Α. Esph. 5.2-6, 11-13 (1095). – Βλ. P. Lemerle, *Philippe* 165-167. – Α. La. I. σ. 266-267. – Α. Iv. II. σ. 158. – Α. Esph. σ. 55. – Α. Doch. σ. 55-56. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 237-238. – PBW, Niketas (Xiphilinos) 159. – Α.-Κ. Wassiliou-Seibt, *Les Xiphilinoi du XIème siècle. L'apport sigillographique*, στο *Réseaux familiaux à la fin de l'Antiquité et au Moyen Âge. In memoriam A. Laiou et*

22. **πρωτοκουροπαλάτης, κριτής του βήλου, πραιτώρ και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ευθύμιος (1095)**¹³⁴

23. **πρόεδρος, κριτής επί του ιπποδρόμου και Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Ρόδιος (μεταξύ 1085/1086 και 1103 — και αναγραφεύς)**¹³⁵

E. Patlagean, Paris 12-13 Novembre 2010, éd. Béatrice Caseau, [ACHCByz - Monographies 37] Paris 2012, σ. 307-324, αρ. 17-17a. – Βλ. και ανωτ. σημ. 127.

134. A. Esph. 5.1, 34 (Αύγ. 1095). – Βλ. P. Lemerle, *Philipptes* 167. – A. Iv. II. σ. 158. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 238. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 206-207. – Πρβ. αντιθέτως PBW, *Euthymios* 113, όπου ο συντάκτης του λήμματος αναφέρει τον Ευθύμιο μόνο ως αναγραφέα του τριπλού θέματος και τοποθετεί τη θητεία του στα μέσα/τέλη του 11^{ου} αι.

Σε χρυσόβουλλον της παλαιολόγιας περιόδου, που φυλάσσεται στο αρχείο της μονής Ζωγράφου, εμπεριέχεται απόσπασμα από έγγραφο δικαστικού περιεχομένου (αποκατάστασις ορκωμοσίας), το οποίο συντάχθηκε με εντολή του *κουροπαλάτου, κριτού του βήλου, πραιτώρος και απογραφέως Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ευθυμίου* από τον υφιστάμενό του βέστη Μιχαήλ Σπανόπουλο [βλ. A. Zo. 35.97-100 (1342); F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* (όπως σημ. 16), 3. Teil, München 1977, αρ. 2612 (13^{ος} αι.)]. Ο Σ. Κυριακίδης (Βολερόν 329-331· βλ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *ό.π.*, σ. 213) χρονολογεί το έγγραφο και άρα τη θητεία του Ευθυμίου γύρω στο 1089, χωρίς όμως ικανοποιητική αιτιολόγηση. Εύλογα αρκετοί μελετητές [A. Esph. σ. 55. – A. Gkoutzioukostas, *Judges* 77-78, 83· *Απονομή δικαιοσύνης* (όπως σημ. 21) 179-180 κ.ά.] θεωρούν ότι ο Ευθύμιος ταυτίζεται με τον ομώνυμο *πρωτοκουροπαλάτη, κριτή του βήλου, πραιτώρα και αναγραφέα* του 1095. Υπάρχουν τρεις περιπτώσεις: α) ίσως δεν αποδόθηκε ορθά ο τίτλος του κατά την αντιγραφή του εγγράφου του· β) όταν ο Ευθύμιος πρωτοδιορίστηκε στο τριπλό θέμα έφερε τον τίτλο του *κουροπαλάτου* και λίγο αργότερα τιμήθηκε με τον ανώτερο τίτλο του *πρωτοκουροπαλάτου*· γ) ο αξιωματούχος υπηρέτησε στο θέμα σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ 1065 και 1087. Σε αυτήν την περίπτωση θα πρέπει να εντάξουμε στον κατάλογο των *κριτών* και *αναγραφέων* ακόμη μια θητεία. Έτσι βέβαια δεν λαμβάνουμε υπόψη την εύστοχη επισήμανση του Σ. Γεωργίου (*Πραιτώρ Μιχαήλ* 208) περί απόδοσης κατώτερων τίτλων στους διοικητές του τριπλού θέματος κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν από την άνοδο του Αλεξίου Α' και στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του (πρβ. τους *κριτές* υπ' αρ. 13-19/21).

135. A. La. I. 56.34-35, 40, 46, 62 (Ιούλ. 1104· t.a.q. της θητείας του ως *θεματικού κριτού*)· F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1220f: «*πρό(σ)τα(ξις) δὲ ταύτ(ης) πρό(ς) τ(όν) πρό(ε)δρ(ον) (καί) τ(ην)ικ(αὐ)τ(α) κριτ(ήν) ... κ(α)τεπέμφθη τ(όν) Ρόδ(ιον) ... Καί ἐπί μὲν τῇ ἀνταλλα(γῇ) ταῦτ(α) ποιῆσαι ἢ βασιλ(εία) μου τότε τῷ Ροδ(ίω) παρεκελεύσατ(ο)»*. – Πρβ. A. La. I. 46.37, 43 (Αύγ. 1084)· 47.1 (Σεπτ. 1085) και σ. 291, οπότε ο Ρόδιος αναφέρεται ως *πρωτοανθύπατος* και *κριτής του ιπποδρόμου* (t.p.q. για τον διορισμό του ως *θεματικού κριτού*). – Βλ. και Σ. Κυριακίδης, Βολερόν 473. – P. Lemerle, *Philipptes* (όπως σημ. 6) 164-165. – Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 239. – Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 214-215. – PBW, Michael Rodios 252. – A. Gkoutzioukostas, *Judges* 75-77, 83 και σημ. 37. – Πρβ. επίσης A. La. I. σ. 291 και Dölger - Wirth, *ό.π.*, αρ. 1220e, που τοποθετούν τη θητεία του Ροδίου λίγο προ του 1104. Ωστόσο, η χρήση των επιρρηματικών προσδιορισμών *τηνικαῦτα* και *τότε* στο χωρίο που παραθέσαμε δίνει την εντύπωση ότι μεσολαβούν ορισμένα χρόνια ανάμεσα στη θητεία του Ροδίου και την απόλυση του χρυσόβουλλον που τον μνημονεύει.

24. <i>κουροπαλάτης και πραιίτωρ Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικηφόρος Κοντοστέφανος (προ του 1101 — και αναγραφεύς;)</i> ¹³⁶
25. <i>κουροπαλάτης και πραιίτωρ Βολερού Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ιωάννης Ραδηνός (τέλη 11^{ου} αι.)</i> ¹³⁷

Π. Πίνακας *αναγραφέων θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης* [δεν περιλαμβάνουμε τους κριτές που με επιφύλαξη υποθέσαμε ότι είναι και αναγραφείς]

1. <i>επόπτης Θωμάς (μεταξύ 1020 και 1030 — στο τριπλό θέμα ή μόνο στο θέμα Στρυμόνος;)</i> ¹³⁸
2. <i>ασηκρήτις, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ιωάννης (αρχές της δεκαετίας του 1040· βλ. πίν. Ι, αρ. 7)</i>
3. <i>ασηκρήτις, βασιλικός νοτάριος και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ιωάννης, του από ειδικόν (1044¹³⁹ — κατά μια άποψη ταυτίζεται με τον προαναφερθέντα)</i>

136. Βλ. ανωτ. σημ. 59. — Βλ. και Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 214. — PBW, Nikephoros (Kontostephanos) 132.

137. Sammlung Zacos: A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel* II. (όπως σημ. 28) σ. 44-45 και σημ. 122. — Βλ. PBW, Ioannes (Radenos) 20506 και Boulloterion 3544 (τέλη 11^{ου} αι.). — Πιθανώς ταυτίζεται με τον *κουροπαλάτη* Ιωάννη Ραδηνό, σφραγίδα του οποίου χρονολογείται επίσης στα τέλη του 11^{ου} αι. (βλ. A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *ό.π.*, σ. 44, σημ. 121. — PBW, Boulloterion 3543). Ακόμη, σώζεται σφραγίδα ενός *βεστάρχου* και *κριτού του βήλου* Ιωάννη Ραδηνού (;) του γ' τέταρτου του 11^{ου} αι. Αν είναι ορθή η ανάγνωση του επωνύμου, θα μπορούσε να ταυτίζεται με τον *θεματικό κριτή* Ιωάννη Ραδηνό. Σε αυτήν την περίπτωση, θα πρέπει να προστεθεί στον κατάλογο *κριτών του ιπποδρόμου* και *κριτών του βήλου* που διορίστηκαν στη συνέχεια *κριτές* στο τριώνυμο θέμα, τον οποίο συνέταξε ο Α. Γκουτζιουκάστας. Στο PBW (Ioannes Radenos 20505-20507) πάντως δεν προτείνεται ταύτιση των τριών ομώνυμων αξιωματούχων.

138. A. Iv. I. 30.13, 14, 15, 16, 17, 18, 31, 33 (ά.χ., β' μισό 11^{ου} αι.). — A. Iv. II. 48.12 (ά.χ., μεταξύ 1093-1103). — Η δράση του συγκεκριμένου αξιωματούχου εντοπίζεται κατά προσέγγιση στο 1020-1030 στις *ενορίες* Λυκοσχίσματος και Ζαβαλτίας, δημοσιονομικές υποπεριφέρειες του θέματος Στρυμόνος. Συνεπώς, δεν είμαστε βέβαιοι αν ο Θωμάς ήταν *επόπτης* του τριπλού θέματος ή μόνο του θέματος Στρυμόνος.

139. A. Pantél. 3.1-4, 8-9, 33 (1044?). — G. Zacos - J. Nesbitt, *Seals* II (όπως σημ. 84) αρ. 820 [α' μισό 11^{ου} αι.: πρβ. A.-K. Wassiliou - W. Seibt, *Bleisiegel* II. (όπως σημ. 28) σ. 187 (αρ. 182): δεκαετία 1040, με διόρθωση ως προς την απεικόνιση]. — A. Iv. II. 33.5 (1061). — Πρβ. και A. Iv. I. 29.1-2 (1047): 30.27, 32, 33 (β' μισό 11^{ου} αι.), που δεν είναι βέβαιο αν αφορούν αυτόν τον αξιωματούχο ή τον προαναφερθέντα ομώνυμο *κριτή* και *αναγραφέα*. — Βλ. και ανωτ. σημ. 65. — Η προτεινόμενη ταύτιση με τον *ασηκρήτις, κριτή* και *αναγραφέα* Ιωάννη φαίνεται επισφαλής, αν αναλογιστούμε ότι ο ίδιος ο αξιωματούχος στην υπογραφή και τη σφραγίδα του δεν περιλαμβάνει

4. πρωτοσπαθάριος, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος (Αύγ. 1047· βλ. πίν. I, αρ. 9)
5. πρωτοσπαθάριος επί του χρυσοτρικλίνου, κριτής επί του ιπποδρόμου, βασιλικός νοτάριος του εφόρου και κριτής Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Γεώργιος Εξαμιλίτης – με μνεία φοροτεχνικής δράσης (μεταξύ 1047/8 και 1055/6· βλ. πίν. I, αρ. 12)
6. δισύπατος, κριτής του βήλου, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Λέων (Θυλακάς;) (1064/5· βλ. πίν. I, αρ. 17)
7. βέστης, βασιλικός νοτάριος του σεκρέτου των οικειακών στρατηγός Σμολένων αναγραφεύς συν τη νέα διοικήσει Θεσσαλονίκης και Σερρών Ιωάννης Καταφλώρον, 1079 ¹⁴⁰
8. πράκτωρ Κοντολέων (ca. 1079) ¹⁴¹
9. μάγιστρος, κριτής και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Νικήτας Ξιφιλίνος (1088-1089· βλ. πίν. I, αρ. 21)
10. μοναχός, πανυπέρτιμος, υπέρτιμος, δικαιοφύλαξ και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Γρηγόριος Ξηρός (ca. 1090-1094) ¹⁴²

νει το σημαντικό αξίωμα του κριτού (βλ. ανωτ. σχόλια σε σημ. 75). – Πρβ. όμως Α. La. I. 39.1-3 (1079): «... έρευναν ποιούμενο(ς) τών π(αρά) τ(ών) πρὸ ἡμῶ(ν) πρακτ(ό)ρ(ων) πράξεων, λέγω δὴ Ἰω(άννου) ἀσηκ(ρή)τ(ου) καὶ γεγονότ(ος) κριτ(οῦ) καὶ ἀναγρα(φέως) Βολερ(οῦ) Στρυμ(όνος) καὶ Θεσσαλον(ίκης), πρὸ(ς) δὲ καὶ Ἀνδρον(ίκου) (πρωτο)(σπα)θ(αρίου) καὶ κριτοῦ χρημ(α)τίσαντος τῶν αὐτῶν θεμ(ά)τ(ων), καὶ μέχρι τοῦ δισυπ(ά)του Λέ(ον)τ(ος) ὡς κάκεινον κατὰ τ(ήν) παρελθού(σαν) γ(ῆ)ρ(α) (ἰνδικτιῶνα) κριτοῦ καὶ ἀναγρα(φέως) χρηματίσαντο(ς)». Από το παραπάνω χωρίο προκύπτει ότι ο αναγραφεύς Καταφλώρον όφειλε να διενεργήσει ελέγχους στις απογραφές των προκατόχων του, αρχίζοντας από τον κριτή και αναγραφέα Ιωάννη (πίν. I, αρ. 7), άμεσος διάδοχος του οποίου αναφέρεται ο Ανδρόνικος (πίν. I, αρ. 9). Δεχόμενοι ότι οι κριτές υπ' αρ. 7 και 8 ταυτίζονται, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι έλεγχοι του Καταφλώρον ξεκινούν από το 1042 περίπου. Αν λοιπόν ο ασηκρήτης, βασιλικός νοτάριος και αναγραφεύς Ιωάννης (1044) δεν είναι το ίδιο πρόσωπο με τον ασηκρήτης, αναγραφέα και κριτή Ιωάννη, προκαλεί εντύπωση γιατί δεν μνημονεύεται ως άμεσος διάδοχός του στο οικονομικό αξίωμα. Είναι προφανές ότι το πρόβλημα είναι δυσεπίλυτο.

140. Βλ. ανωτ. σημ. 69-70, για πηγές. – Βλ. και Σ. Κυριακίδης, Βολερόν 482. – P. Lemerle, *Philippes* 160-162. – PBW, *Ioannes* (Kataphloron) 375.

141. Βλ. ανωτ. σημ. 69, για πηγές. – Βλ. και PBW, *Anonymus* (Kontoleon) 675.

142. Α. Iv. II. 45.94, 96 (1090-1094). – Α. La. I. 52.16-19, 22-23, 27-28 (Φεβρ. 1094). – Α. Iv. I. 29, verso (1047, επικύρωση ίσου) και η σφραγίδα του σ. 252 [= N. Oikonomides, *Dated Seals* (όπως σημ. 2) αρ. 104]. – Α. Esph. 5.2-3, 14-15 (1095). – Βλ. και Γ. Ράλλης - Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, τ. 2, Αθήναι 1952, ανατύπωση 1966, σ. 431· V. Grumel - J. Darrouzès,

11. πρωτοκουροπαλάτης, κριτής του βήλου, πραιτώρ και αναγραφεύς Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης Ευθύμιος (Αύγ. 1095· βλ. πίν. I, αρ. 22)¹⁴³

Reg. αρ. 957 [964] και σχόλια. – Βλ. F. Dölger - P. Wirth, *Reg.* II. αρ. 1174a. – N. Oikonomides, *Dated Seals* σ. 100-101. – X. Κυριαζόπουλος, *Θράκη* 213-214. – PBW, Gregorios (Xeros) 116 και Boulloterion 67. – J.-Cl. Cheynet, *Xèroi* (όπως σημ. 78) 20-22. – Βλ. και ανωτ. σ. 168-170.

143. Στους καταλόγους δεν συμπεριλαμβάνουμε τον σεβαστό Ιωάννη Ταρωνίτη (PBW, Ioannes 20714), ανεψιό του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού, ο οποίος σε πατριαρχική πράξη του 1164 [Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ανάλεκτα Δ'* (όπως σημ. 89) σ. 106.30-107.1-3 = Th. Uspenskij, *Mnenija i postanovlenija konstantinopolskich promestnych soborov XI i XII vv. o razdače cerkovnych imuščestv (charistikarij)*, *IRAIK* 5 (1900) 1-48, σ. 30.12-31.4 και σ. 41-42· V. Grumel - J. Darrouzès, *Reg.* αρ. 1055] αναφέρεται ως πραιτώρ και αναγραφεύς Θράκης, Μακεδονίας, Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης τον Αύγουστο του 1102. Κατά μια άποψη ο τίτλος του αξιωματούχου υποδηλώνει μια μεμονωμένη περίπτωση σύνδεσης των δύο σύνθετων θεμάτων Θράκης-Μακεδονίας και Βολερού-Στρυμόνος-Θεσσαλονίκης (βλ. Δ. Ζακυθηνός, *Μελέται περί της διοικητικής διαίρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω βυζαντινῷ κράτει*, *ΕΕΒΣ* 18, 1948, 42-62, σ. 52-53. – P. Lemerle, *Philippe* 167-168. – Πρβ. Σ. Κυριακίδης, Βολερόν 331, 494, που αναφέρει μόνο το αξίωμα του αναγραφέως και κάνει λόγο για προσωπαγή ένωση των οικονομικών περιφερειών). Η Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου [*Θεματικός θεσμός* (όπως σημ. 10) 78-79 και σημ. 273] θεωρεί ότι η αναφορά των δύο σύνθετων θεμάτων μαζί δηλώνει τον *cursus honorum* του αξιωματούχου. Τέλος, οι J. Nesbitt και N. Οικονομίδης [*Catalogue I* (όπως σημ. 65) σ. 2, 3] θεωρούν ότι με τη φράση πιθανώς εννοείται η διοικητική περιφέρεια της Δύσεως, άποψη που τείνουμε να υιοθετήσουμε. Το ζήτημα βέβαια είναι περίπλοκο και χρήζει ειδικής εξέτασης (βλ. και ανωτ. σημ. 98).

Elisabeth Chatziantoniou

**Observations regarding the fiscal administration
of the *theme* of Boleron, Strymon and Thessalonike (11th century)**

The purpose of this paper is to discuss some issues relating to the financial administration of the complex *theme* Boleron, Strymon and Thessalonike during the 11th century. More specifically, we examine the fiscal districts (*dioiceses*) and sections (*enories*) formed within the triple *theme*, we investigate the combination of the office of the *krites* with the fiscal charge of *anagrapheus* (or of an equivalent one); finally we comment on officials of the central administration who operate in the economic region of the triple *theme*.

Studying the abundant source material – seals, legal documents, judicial and fiscal documents, imperial documents (*chrysobulls* and *pittakia*), narrative texts and letters – we are able to draw certain conclusions:

a) In the complex *theme* of Boleron, Strymon and Thessalonike the individual *themes* as fiscal districts are also called *dioiceses*. These districts compose temporary, even ephemeral, combinations, such as the *dioicesis* of Thessalonike and Serres, the *dioicesis* of Boleron, Strymon and Thessalonike (?) and the *dioicesis* of Boleron and Strymon. Among these compositions the last one seems to be more frequent and lasting.

b) Due to the division of the wide administrative entity into fiscal districts (*dioiceses*) and their temporal and alternating connection, the *themes*-sections never lost their individuality. Thus, despite the fact that the complex *theme* existed for two centuries (early 11th-early 13th centuries), the agglomeration of the separate *themes* did not result in their amalgamation.

c) The *dioiceses* comprised several *enories*, that is fiscal subdivisions. We can identify the *enoria* of Brya, of Hierissos (or Rebenikeia and Hierissos), of Ezeva, of Zavaltia and of Lykoschisma. Some administrative subdivisions of the *themes*, that is the *archontia* of Stephaniana and the *banda* of Peritheorion and of Mosynopolis, possibly constituted *enories*, as well. The same assumption can be made for the region of Kalamaria, which is inaptly called *theme* in an Athonite document.

d) In the 11th century the supervision of the triple *theme* as a judicial as well as a fiscal administrative unit is assigned to the *krites* – whether him combining the commission of *anagrapheus* or not. However, we have identified six

(or seven?) cases in which it is clear that the *krites* was also the *anagrapheus* of the *theme*. For another six *kritai* there are some indications which allow us to assume – although not without any reservations – that they served as *anagrapheis* as well. In any case, we cannot generalise and extend such a hypothesis for the remaining ten (or thirteen?) judges, for whom no fiscal office or duty is attested. On the other hand, we must bear in mind: i) that it was not uncommon for Byzantines (even for functionaries) to mention inaccurately or partly the title of an official – more often omitting the fiscal office, even in relation to fiscal or financial cases – and ii) that the 2/3 of the identified *anagrapheis* of Boleron, Strymon and Thessalonike are provincial judges. It is therefore likely that more *kritai* may have also been *anagrapheis* of the triple *theme* than those attested in the sources.

e) The accumulation of the two offices seems to be more frequent from the mid-11th century on. It has already been noted that this phenomenon is related to the usual at that time practice of farming out taxes. This practice yielded considerable profits to the recipient of the right, while it served the government's effort to raise standard revenues. However, the combination of the judicial and the fiscal duties may also have facilitated the judicial system and, generally, it may have been conducive to a faster and more efficient administration in the complex *theme*. At any rate, it seems to prefigure the accumulation of all administrative responsibilities by the *dux* of Thessalonike from the early 12th century on.

f) In addition to the *anagrapheis* of the *theme*, in the 10th century we notice the operation of central administration officials in the fiscal district of Boleron, Strymon and Thessalonike. We identified two *megaloï chartularioi* of the *genikon logothesion*, whose operation should probably be attributed to an imperial assignment to draw up a comprehensive register of state lands in Macedonia or in an even larger region.

g) In the Athonite documents of the second half of the 11th century *anagrapheis* and *chartularioi* belonging to the *arkla tes Dyseos* of the *genikon logothesion* (or more concisely the *genikon tes Dyseos*) are also cited to operate in the *theme* of Boleron, Strymon and Thessalonike or in connection with it. The *arkla tes Dyseos* (= chest, archive of the West) was a section of the central fiscal service, concerned with a part of the Balkans not precisely determined. As scholars have already pointed out and we ascertained by studying relevant documents, at that time this region certainly included the *theme* of Boleron, Strymon and Thessalonike as well as the *theme* of Thrace and Macedonia. The *anagrapheis* of the West are attested to have been sent from Constantinople, so as to conduct a general census over a wide area. Thus, their presence in the triple *theme* is temporary. Accordingly, one should not exclude a simultaneous appointment of an *anagrapheus* of Boleron, Strymon and Thessalonike, nor

should one confuse the officials of the West with the *thematic anagraphais*. As for the *chartoularioi* of the archive of the West, they are mainly attested providing taxpayers with *isokodika*, that is quasi property titles.

h) In the early 12th century, we also observe a fiscal activity by officials of the central or the provincial administration, though they were not related in any way to the district of the triple *theme*; however, they enjoyed the absolute confidence of the emperor, who assigned them specific missions.

i) Finally, on the basis of the abundant source material and taking into account conclusions and suggestions of the relevant modern studies, we have constructed two tables. The first one records the *kritai* who served in the *theme* of Boleron, Strymon and Thessalonike in the 11th century, whether some of them combined the fiscal office or not. The second list includes the attested *anagraphais* or *praktores* of the complex *theme*. The tables show: i) that it would certainly be a feeble suggestion to generalise regarding the practice of combining the two offices in the *theme*, and ii) the phase in which this combination seems to be applied more often. The purpose of the catalogues is also to register new officials, not included in previous comprehensive lists. In some cases, we have also endeavoured to revise suggestions concerning the tenure of certain *kritai* and/or *anagraphais* and to comment or even decline propositions regarding the identification of persons or their office.